

SĀSĀNİLERDE ASKERİ TEŞKİLAT, SİLAH TEKNOLOJİSİ VE SAVAŞ STRATEJİLERİ*

*Ulaş Töre SİVRİOĞLU***

ÖZET

Sāsāniler (224-651) dört asır boyunca Romalıların en tehlikeli düşmanları olmuşlardır. Buna karşın Sāsānilerin, antik çağların savaş standartlarını tamamen değiştiren askeri reformları, Roma-Bizans İmparatorluğu tarafından da örnek alınmıştır. Bu etkilenme neticesinde Romalıların da artık süvari sınıflarına daha fazla önem verdikleri görülmektedir. Benzer şekilde Sāsānilerin de silah teknolojisi, askeri teçhizat ve taktikler konusunda kısmen Romalılardan ve daha ziyade Orta Asya'daki Türk kavimlerinden etkilendikleri görülmektedir. Özellikle süvari sınıfının gelişiminde ve ağır zırhlı süvari birliklerinin kurulmasında Sāsāniler Orta Asya ordularını örnek almışlardır. Bu açıdan bakıldığında Sāsānilerin Akdeniz havzası ile Orta Asya steplerinin askeri birikimini bir sentez haline getirdikleri görülmektedir. Kültürlerin karşılıklı etkileşimi neticesinde Geç Antik Çağ ve Erken Orta Çağ periyodunda, Ön Asya'da uzun ve yakın menzilli silahları aynı anda kullanabilen kompozit süvari birlikleri ortaya çıkmıştır. Sāsāniler, askeri birlikler, savaş stratejileri ve silah teknolojisinde yaptıkları yenilikler haricinde karmaşık bir askeri-bürokratik sınıf oluşturmaları, ordularında din adamlarını görevlendirmeleri ve yaptıkları savaşlarda dinsel propagandaya önem vermeleriyle de Ortaçağ'daki savaş anlayışının ideolojik açıdan öncüleri olmuşlardır. Sāsāni başrahipleri olan Mobedan-ı Mobedler askeri-idarî konularda etkin bir rol oynamışlardır. Sāsānilerin askeri sistemleri, askeri bürokrasileri, casusluk ve posta teşkilatları vb gibi lojistik kurumları sonraki asırlarda İran ve çevresini yöneten Abbasi, Büveyhi, Gazneli, Selçuklu, gibi hanedanlara da örnek olmuştur. Nitekim Pehlevicenin askeri terminolojisinin İran'ı fetheden Müslüman Araplar ve sonraki Türk-İslâm devletlerince de büyük ölçüde benimsenmesi bu etkileşimin doğrudan göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Sāsāni Devleti, askeri teşkilat, silah teknolojisi, savaş stratejileri

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr. Balıkesir Üniversitesi Tarih, EL-mek: ardasir_aslan@hotmail.com

ARMY ORGANIZATION, WEAPON TECHNOLOGY AND WAR STRATEGIES IN SASSANID EMPIRE

ABSTRACT

Sassanids (224-651) have been the most potent foes of Roman Empire more than four centuries. On the contrary, their cutting edge and breakthrough innovations have been inspired by both Roman Empire and Byzantine. As a result of that influence, Romans have begun to give much importance to cavalry class more than any time in the course of Roman Empire. Yet, Sassanids have been militarily influenced by Turkish clans who have been living in the area of Mediterranean and middle Asia prairies, in terms of war tactics and armed forces. Especially, in development of cavalry class and in foundation of heavy armored cavalry legions; Sassanids have exemplified middle Asian military organizations. As a consequence of cultural integrations during late antique age and early medieval era, both long distant weapons and short distant weapons have emerged in the area of frontal Asian districts. Additionally, Sassanids have been highly developed Empire in comparison with its time. Except for their armed forces, strategies of war, innovations in manufacturing weapons; Sassanids have also had jumbled military – bureaucracy class. For instance; they have appointed clergy class to the army and due to the fact that they have given importance to religious provocations during war time, they have occurred principles of war at the age of Medieval Era in terms of ideology. Archbishops of Sassanids namely *Mobedan-i Mobeds* have played key points in both military and political issues. Military system of Sassanids, martial bureaucracies, spying and their postal service organizations have been influenced and inspired by Persians (present time Iran) and those who were rulers of the surroundings of Iran's called; Abbasid, Buwayhid, Seljuks, Ghaznavids. Furthermore; both fundamentals of military organizations of the Sassanids and their military jargon have been mostly accepted by further conqueror governments; for instance, Turkish Muslim governments and Muslim Arabs. All in all, martial innovations and developments of Sassanid have also impacted on its own language by providing new terms in terminology of weaponry; Lately, Arabic Muslim and Muslim Turkish governments have also adopted those terms to their own languages that it shows that integration of martial terms in languages illuminate the fact that cultures lived surroundings of Iran have been mutually impressed each other.

Key Words: Sassanid Empire, army organization, weapon technology, war strategies

Kısaltmalar: Ar. Arapça, DİA. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, DGBİT, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Erm. Ermenice, İng. İngilizce, Lat. Latince, ŞKZ (Shapur's Inscriptions on Kaba of Zoroaster), Part. Parthça, Peh. Pehlevice San. Sanskritçe, Yun. Yunanca

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Giriş

Antik Çağ'dan Orta Çağ'a uzanan dönemde (MS 224-651) İran'a hâkim olan Sāsāniler Roma/Bizans İmparatorluğu ile birlikte Ön Asya'nın en önemli gücüyü. Sāsāni Devleti, Bizans ile girdiği 25 senelik yıpratıcı bir savaşın arkasından Müslüman Arapların saldırısıyla aniden yıkılmasına rağmen, devletin kültürel ve siyasal kurumları Müslümanlarca sahiplenilmiş ve ortaçağ boyunca büyük ölçüde korunmuştur. Sāsāniler, bürokrasi gelenekleri ve vergi sistemleri haricinde askerî teşkilatlarıyla da hem Bizanslıları hem de Müslüman devletleri büyük ölçüde etkilemişlerdir. Konuya bu açıdan bakıldığında Sāsānilerin askerî teşkilatlarının incelenmesi, tarihte bir dönem İran coğrafyasına hükmetmiş tekil bir devletin militarist yapısının anlaşılmasının çok ötesinde bir anlam taşımaktadır. Sāsānilerin askerî teşkilatlarının incelenmesi, aynı coğrafyaya hükmetmiş Abbasî, Büveyhî, Gaznelî, Selçuklu, vb devletlerin askerî yapılarının anlaşılması için de elzemdir. Zira mezkûr devletler tıpkı Ortaçağ Avrupa'sının Romalıları örnek alan krallıkları gibi idari ve askerî konularda Sāsānileri örnek almışlardır.

1.Sāsānilerde Savaşçı Sınıfına Verilen Önem

Sāsāni hanedanı gücünü sağlam bir vergi sistemi ve ordu disiplinine dayandırmaktaydı. Arap-İslâm kaynaklarının Sāsānilerin 19. Hükümdarı Hüsrev I Anuşirvân'a (531-579) atfettikleri cümlelerle ifade edecek olursak: "İktidarın kaynağı ordu, ordunun kaynağı mal, malın kaynağı *harac*, (Peh. *harg*)¹haracın kaynağı adalet, adaletin kaynağı memurların dürüstlüğü, hepsinin başı da hükümdarın işlerini hakkıyla yapmasıdır".² Benzer bir ifade Ortaçağ Zerdüşti derlemelerinden biri olan *Dēnkard*'da da yer alır: "eğer ordu olmazsa köleler üzerinde hâkimiyet kurulamaz, din cemaatsiz kalır, merhamet ortadan kalkar, hazine boşalıp gider".³ MS III. Asırda yazıldığı tahmin edilen ancak günümüze Arapça versiyonuyla ulaşan *Tansar Mektubu*'nda, insanların dört tabakaya ayrıldığı, en önemli sınıfın ruhbanlar, ikincisinin savaşçılar, üçüncüsünün kâtipler, sonuncusunun ise zanaatkârlar olduğu belirtilmektedir.⁴ *Şkand-gumānīg-wizār* adlı Pehlevice kitapta, Ahura Mazda'nın insanoğlunu dört tabakaya ayırdığı ve her tabakanın insan vücudundaki bir uzva delalet ettiği belirtilir. Buna göre rahip sınıfı (*āsrōnīh*) insanın kafasını, savaşçı sınıf (*artēštār*) ellerini çiftçiler (*wāstaryōšīh*) karnını, zanaatkârlar (*hutuxšīh*) ayaklarını oluşturmaktadırlar.⁵ *Dēnkard*'da da aynı formül tekrar edilmekte ve askerlerin dünyanın elleri olduğu söylenmektedir.⁶ Sāsānilerde Askerler –tıpkı İslâm devletlerinde olduğu gibi-⁷ ayrıcalıklı sınıflar içinde kabul edildiklerinden ruhbanlar ve kâtiplerle birlikte vergiden muaf tutulmuşlardır.⁸

Bu metinlerden anlaşıldığı kadarıyla Sāsāniler, savaşçıları, ruhbanlardan sonra en önemli tabaka olarak görmekte ve iktidarlarının meşruiyetini adalet ve silah gücüne dayandığını düşünmekteydiler. *Mēnōg-ī Xrad* adlı başka bir Pehlevice metinde savaşçıları temel görevinin düşmanlara vurmak ve ülkenin huzur ve güvenliğini sağlamak olarak formüle edilmiştir.⁹

¹ Pehlevice vergi kelimesi *bāj* olmakla birlikte –muhtemelen- Akad/Arami kökenli *harg* sözcüğü de kullanılmaktaydı. *Harac* sözcüğünün gelişimi için bkz: Cengiz Kallek, "Harac" (Maddesi), Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA) Cilt 16, İstanbul, TDV Yayınları, 1997. (Bu makalede bahsi geçen bütün Pehlevice kelimeler için -aksi belirtilmedikçe- "Mc Kenzie, A Concise Pahlavi Dictionary, Oxford University Press, London, 1986" künyeli eser kullanılmıştır.)

² Mesudî, *Murûc ez-zehab -Altın Bozkırlar* (İstanbul: Selenga Yayınları, 2004), 162.

³ Ahmad Tafazzoli, *Sasanian Society I. Warriors II. Scribes III. Dehqāns*, (New York: Bibliothica Persica Press, 2000), 5

⁴ M.Boyce, *The Letter of Tansar*, (Roma: Is. M.E. O. 1968), 37-38.

⁵ *Şkand-gumānīg-wizār* (ŞGW) *Sacred Books of the East*, volume 18, *Pahlavi Texts* translated by E.W. West, Part II (Oxford, 1882). I, 20-25

⁶ *Dēnkard*, Vol. III,42 (Bombay: D. Ardeshir & Co.1876) 57

⁷ Sadık Müfit Bilge, *Bir Toplumsal Sınıf İmtiyazı Olarak Osmanlı'da Vergi Muafiyeti*, *Düşünen Siyaset*, Sayı 28, 385-405

⁸ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, Cilt III, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, 1136.

⁹ *Mēnōg-ī Xrad* From *Sacred Books of the East*, volume 24, Oxford University Press, 1885, 31,9-10. *Mēnōg-ī Xrad*, toplumu rahipler, savaşçılar ve çiftçiler olarak üç temel sınıfa ayırmaktadır. *Mēnōg-ī Xrad*, 31,1-10. Aynı şekilde Avesta'da birçok metinde üç temel sınıf üzerine durulmuştur. Örneğin Yasna 11/6'da belirgin şekilde üç sınıfın ateş

Turkish Studies

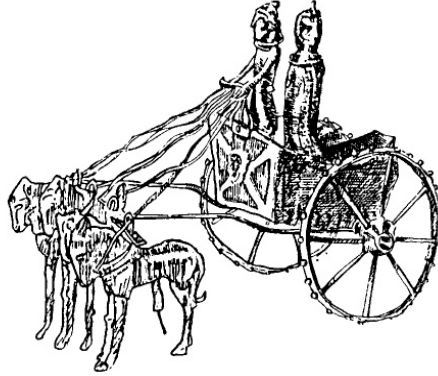
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Savaşçıların görevlerini layıkıyla yerine getirebilmeleri için onur ve yetenek (*hunar*) sahibi olmaları gerekir.¹⁰

2. Askerî Terimler ve rütbeler

Ortaçağ'da kaleme alınmış Pehlevice metinlerde savaşçı için kullanılan kelime olan *artēštār*'ın kökenine bakıldığında Avestik *rathaēštar* sözcüğü karşımıza çıkmaktadır. *Rathaēštar* "savaş arabası süren" anlamına gelen oldukça eski bir Hint-Avrupa sözcüğüdür. *Ratha*, Hint-Avrupa köken dilinde tekerlek ve araba (Lat. *rota*, San. *ratha*) anlamlarına gelmektedir.¹¹ Bu nedenle Aryanların en eski dönemlerinde savaşçı sınıfların savaş arabası (*ratha*) sürücüleri oldukları tahmin edilmektedir. Savaş arabaları Persler devrine kadar önemini korumuş (Resim 1) ancak bütün Ön Asya'da MÖ III. Asırdan itibaren kullanımdan kalkmaya başlamış, Romalılar tarafından sadece resmigeçitlerde ve gladyatör oyunlarında "folklorik" amaçlarla kullanılmaya devam edilmiştir.¹² Buna karşın Parthlardan itibaren İran'da savaş arabaları yerini süvari sınıfına bırakmasıyla, *rathaēštar* sözcüğü eski kökeninden sıyrılıp salt savaşçı anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

Resim 1: Pers savaş arabası, Oxus Hazinesi, desen: Aleksandr Silnov (Nikoronov 1997)

Pehlevicede genel anlamıyla ordu için kullanılan sözcüklerden en yaygını eski bir Aryan kelimesi olan *spāh*'dir. *Spāh* Avesta'da *spāda/spā*¹³ olarak karşımıza çıkar. *Spāh* (ordu) ve *sālār* (komutan)¹⁴ sözcüklerinden türetilen *spāhsālār* rütbesi İslâmî asırlarda Abbasîler devrinde de kullanılmış, Büveyhîler, Samanîler, Gazneliler, Selçuklular ve Osmanlılar tarafından da

rahipleri, savaşçılar ve çiftçiler anılmaktadır. (nôit ahmi nmâne zânâite âthrava naêdha rathaêstâ naêdha vâstryô fshuyâs, Onun evinde hiçbir ateş adamı-rahibi doğmaz, hiçbir savaşçı arabada –ayakta durmaz, bir daha asla tutumlu bir çiftçi olmaz). Hint-Avrupa halklarındaki üç sınıfa dayalı toplum modeli için bkz: J.P.Mallory, Hint-Avrupalıların İzinde, Dil, Tarih, Arkeoloji, Mit, (Ankara: Dost Kitabevi). Sāsânî toplumunun dört temel sınıftan oluştuğu tezi için ise bkz: Ahmet Altungök, IV. Ve VII. Yüzyıllar Arası Sasani-Türk İlişkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2007, 69-70. Ancak her hâlükarda ikinci sırada yer alan askerî sınıftır.

¹⁰ Tafazzoli, age, 1

¹¹ J.P.Mallory, age, 63.

¹² Tim Cornell & John Matthews, Roma Dünyası, İstanbul: İletişim 1998, 124, 186-187.

¹³ Bu çalışmada Avesta kökenli kelimeler için "Kavalji Edalji Kanga, English-Avesta Dictionary, Bejamji Ardeshir Dastoor Prize Essay, Bombay, 1909" künyeli eser kullanılmıştır.

¹⁴ *Sālār*, sözcüğü *komutan* olarak çevrilmekle birlikte (Bkz: Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr", DİA, Cilt 37, İstanbul, TDV Yayınları, 2007, 259) kanımızca bu sözcüğü şef, lider veya baş olarak tercüme edilmesi ve ordu komutanı yerine ordu başı denilmesi daha doğrudur. Zira sālār askerî olduğu kadar sivil görevlerde de kullanılan bir unvandı. Örneğin Sāsânîlerde zirai ve mali işlerden sorumlu "divân" üyesi vâstryōšân sālār unvanı taşıyordu. (Boyce, age, 41). Kelimenin Arami harfleriyle orijinal yazımına (srd'l) bakıldığında (Mc. Kenize, age,73) Pehlevice baş anlamına gelen *sār* kelimesiyle yakınlığı ortaya çıkmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

sahiplenilmiş hatta II. Murad devri belgelerinde Anadolu beylerbeyi için *Anatol sipehsâlârı* unvanı kullanılmıştır.¹⁵

Ordu için kullanılan diğer bir sözcük olan *gund* Arapçaya *cund* olarak geçmiştir.¹⁶ *Gund*, *spāh*’a göre daha özel birlikler için kullanılmıştır. Hükümdarı özel birlikleri (*gund ī šāhān šāh*)¹⁷ gibi. Ordu anlamındaki diğer bir sözcük *kārawān* Persler devrinde ordu/halk anlamına gelen *kāra*¹⁸ kökenlidir. Ancak Pehlevicede bu sözcük hareket halindeki askerleri tarif ettiği gibi ticaret maksatlı seyahat eden grupları (Fars. کاروان)¹⁹ da tanımlamaktadır. Kelime zaman içinde askerî anlamını yitirerek tamamen ticarî grupları tanımlar hâle gelmiştir. *Askerî kuvvetler* olarak çevrilebilecek *zāwar*, Persçe *güç* anlamına gelen *zōr/zura* kökenlidir.²⁰ Sık kullanılan ve daha ziyade *Dēnkard*’da karşımıza çıkan bir diğer kelime *laškar* Türkçe ve Ermenice gibi komşu dillere de geçmiştir.²¹ Farklı bir ordu sözcüğü de yalnızca düşman kuvvetleri için kullanılan *hēn*’dir. *Hēn*, Avesta’da kötülüğe (Angra Mainyu’ya) hizmet eden şeytani kuvvetlerin adı olan *haēnā*’dan evrilmiştir.²² Antik İran’da “kötüler”, “inançsızlar” ve savaşılan komşular arasında net bir ayırım yapılmadığından²³ kelimenin dinsel ve siyasal anlamları birlikte taşınması olağan bir sonuçtur.

En eskileri III. Asır başlarına ait olan Sāsāni kaya yazıtlarından öğrendiğimiz kadarıyla ordunun en büyük komutanı *spāhbed* idi. Şapur I (241-272) ve Narseh’in (293-302) yazıtlarında *spāhbed*, olarak anılan bu rütbe Pehlevi metinlerinde *Erān spāhbed* olarak karşımıza çıkar.²⁴ Taberî’nin aktarımına göre Hüsrev I Anūşirvān’ın reformları öncesinde İran ordusunun başında tek bir *spāhbed* bulunmaktaydı. Ancak Hüsrev I Anūşirvān, Sāsāni devletinin hâkim olduğu toprakları, kuzey (Azerbaycan-Hazar), güney (Basra Körfezi Kıyıları-Yemen), doğu (Horasan), batı (Batı İran-Mezopotamya) olmak üzere dört *spāhbed*’liğe bölmüş ve bu rütbe artık idarî bir anlam da kazanmıştır.²⁵ *Bundahišn* adlı Mazdaist tefsirde de Taberî’nin verdiği bilgilerin dinsel karşılıkları vardır. *Bundahišn*’e göre evrenin hâkimi olan Ahuramazda (Ohrmazd) dört yöne her biri bir yıldızla eşleştirilen dört lider görevlendirmiş ve bunların başına *spāhbedān spāhbed* unvanlı

¹⁵ Merçil, “Sipehsâlâr”, 259-260.

¹⁶ Bazı kaynaklarda *cund* sözcüğü köken olarak Arapça kabul edilmektedir. Bkz: Mustafa Zeki Terzi, “Ordu” DİA Cilt 33, 357. Kuran’da *cund* kelimesi yedi kez tekil olarak 20 kez de çoğul olarak (cünüd) olarak geçmektedir. Bkz: Süleyman Uludağ, “Cündullah” DİA Cilt 8. Örneğin El-Şuara 94-95’de “ve İblis’in orduları topluca –cehennem-atılırlar” (وَالْمَغَاوُونَ هُمْ فِيهَا فَكُبْكِبُوا أَجْمَعُونَ إِبْلِيسَ وَجُنُودَهُ) suresindeki gibi. Hatta Cahiliye devri şairlerinden El Aşâ’nın (570– 625) divanında da bu kelime kullanılmıştır. Bkz. Arthur Jeffery, The Foreign Vocabulary of the Qur’ān, Baroda: Oriental Institute, 1938, 105. Buna rağmen *cund* kelimesinin Arapça kökenli olmadığına dair delillerde bulunmaktadır. Mısır’da Hüsrev II (591-628) döneminden kalan Pehlevicede papirüslerde açık biçimde *gwndsrdl* (*gundsâlâr*) rütbesi okunabilmektedir. Bkz: Tafazzoli, age10. Arthur Jeffery’e göre Arapça bir fiil köküyle açıklanamayan ve muhtemelen Aramice olan hem ordu hem de kent anlamında kullanılan *gund* sözcüğü Aramiceden Pehlevicede oradan da Arapçaya geçmiştir. Jeffery, age, 105.

¹⁷ Tafazzoli, age,5

¹⁸ Herbert Cushing Tolman, A Guide to the Old Persian Inscriptions, American Book Company, New York, Cincinnati, Chicago, Boston, Atlanta, 1893, 170.

¹⁹ Kadir Golkarian, Moheg, Türkçe-Farsça Sözlük, İstanbul: Alfa Publication, 2005, Kervan maddesi.

²⁰ Tolman, age, 185. Tafazzoli, age, 6

²¹ Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara: Aydın Kitabevi, 2007, لشکر maddesi.

²² Avesta dilinde √-hi (bağlamak) kökünden türeyen *hāēna* (grup/ordu/birlik) (San. sēnā) anlamına gelmektedir. Bkz: A.V. Williams Jackson, Avesta Reader First Series Easier Texts, Notes, And Vocabulary, Stuttgart, W Kohlhammer, 1893,108. *Hāēna* genellikle kötü amaçlar taşıyan topluluklar veya düşman orduları için kullanılmıştır. “Ey Sraoşa...bizi, kanlı mızraklarını fırlatan kötü niyetli ordulara karşı (koru)” (âi sraoşa...pairi drvatbyô haēnāēibyô yâ us xrūrem drafshem) Yasna 57/24.

²³ Touraj Daryaee Sasanian Persia, The Rise and Fall of an Empire, (New York I.B. Tauris, 2009), 103-104. Ayrıca bkz: dipnot 143.

²⁴ Boyce, age,41, dipnot no2.

²⁵ Taberî, age,1057

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

bir şef getirmiştir.²⁶ R. Ghirshman göre Hüsrev I Anūšīrvān, bu reformlarla generallerin yetki alanlarını sınırlayarak ve yetkileri aralarında eşit olarak dağıtarak aşırı derecede güçlenmelerine engel olmak istemiştir.²⁷ Ancak reformlar amacına ulaşamamış ve Sāsānilerin son devirlerinde generallerin isyanlarına hatta bir dönem tahtı ele geçirmeleri engellenememiş devletin yıkılmasında generallerin çıkardığı karmaşa da etkili olmuştur.²⁸

Taberî'nin bahsettiği başka bir etkin rütbe savaşçıların şefi anlamına gelen *artēštārān sālār*-Prokopios'un Pers Savaşları Kitabında adrastadaran *salānēs* olarak karşımıza çıkar.²⁹ Taberî'ye göre *artēštārān sālār*, *spāhbed*'den daha yüksek bir rütbedir ve Şahların çocuklarının kullandığı bir ünvanıdır. Örneğin Narseh'in (293-302) bir oğlu bu unvanı taşımaktaydı.³⁰ Muhtemelen *artēštārān sālār*, *spāhbedān spāhbed* (veya *Ērān spāhbed*) ile aynı anlama gelmekteydi. Zira Sāsāniler hakkında bilgi veren Arapça kaynaklarda Sāsāni "divânında" yer alan dört önemli memurluktan askeri işlerle sorumlu olanı bazen *artēštārān sālār* bazen ise *spāhbedān spāhbed* unvanıyla anılır. Örneğin *Kitāb al-Tāc*'da dört memurluk şu şekilde sıralanır: vergilerden sorumlu başkâtip (*katibū'l harac*), başrahip (*el-mōbedān mōbed*), büyük vezir (*reisū'l vezrā*) ve *artēštārān sālār*.³¹ Elimize Arapça versiyonlarıyla ulaşan Tansar Mektubu'nda ise başkâtip başrahip ile birlikte sayılan komutan *Ērān spāhbed*'dir.³² Birlik komutanlarına ise *gundsālār* denilmekteydi. Bu rütbe Hüsrev II (591-628) döneminden kalma papirüslerde *gwndsrdl* olarak orijinal haliyle günümüze ulaşmış ender Pehlevce rütbelerden biridir. Taberî'nin naklettiğine göre, Halife Ali'nin Hicrî 36 (Miladi 656/7) yılında komutanlarına yazdığı bir mektuptan bahsederken komutan olarak kullandığı terim *cundsallārīn*'dir.³³ Diğer bir askerî rütbe kale komutanı anlamına gelen *dizbed* (*dzypt*) Şapur I'in Kabay-i Zerdüşt yazıtında anılır.³⁴

3. Temel Ordu Birlikleri

3.1. Süvariler (*aswāran*)

Birçok antik ordu gibi Sāsāni ordusu da temel olarak iki sınıfa ayrılmıştı; süvari ve piyadeler. Komutanlarına *aswārān sālār* denilen süvariler kesinlikle piyadeden üstün ve saygın kabul ediliyorlar ve piyadelerden daha fazla maaş alıyorlardı. En düşük maaşlar vasıfsız piyadelere verilen 100 dirhem iken bir süvarinin maaşı 4000 dirheme kadar çıkabilmekteydi.³⁵ Süvariler, İran'ın en önemli ve asil ailelerinden seçilirlerdi. Süvari sözcüğünün (*aswār*) aynı zamanda soylu anlamına da gelmesi³⁶ bu bağı kanıtlamaktadır. Başlangıçta Sāsānilerin kast sistemine bağlı olarak Sāsān ailesi/aşireti ve Sāsān ailesine bağlı altı Parth aşireti seçkin süvarilerin ana kaynağıydı.³⁷ Onları bu yedi aile kadar etkin olmayan fakat Sāsāni toplumunda önemli bir yer teşkil eden ve muhtemelen İran'ı fethedip yerli Elâm halkına hâkim olan eski Aryan ailelerin neslinden gelen

²⁶ Horasan (doğu) spāhbedi Tiştar (Sirius), güney spāhbedi Sadwēs (?) yıldızıyla, batı spāhbedi Wanand (Vega), kuzey spāhbedi Haftōrig (Büyük Ay) ile eşleştirilmiştir. Bkz. Bundahishn, from *Sacred Books of the East*, volume 5, Oxford University Press, 1897. 2. 5.

²⁷ Roman Ghirshman, *Iran from the Earliest Times to the Islamic Conquest*, Baltimore: Penguin Books, 1961, 313

²⁸ R.N, Frye, "The Political History of Iran Under the Sasanians", *Cambridge History of Iran Vol. 3 (1)*, Ed. by Ihsan Yarsheter, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, 163-166, 170, Frye, age, 313.

²⁹ Procopius, *History of the Wars*, English Translation by H. B. Dewing, Harvard University Press, 1971. I.16.

³⁰ Altungök, age, 77-78

³¹ Taffazoli, age, 9-10

³² Boyce, age, 41.

³³ Taffazoli, age, 9

³⁴ Taffazoli, age, 10-11.

³⁵ Taberî, age, 1139

³⁶ Arthur Christensen, *Sasanid Persia*, Cambridge Ancient History Vol. XII, Cambridge University Press, 1939, 114.

³⁷ Bahsi geçen altı Parth aşireti -ve yaşadıkları bölgeler- şunlardır Aspahbad-Pahlav (Gurgan), Karin-Pahlav, (Şiraz), Sureh-Pahlav (Seistan), Spandyadh (Nehawend), Mihrān (Rey) ve Guiv (?). Sāsāni devletinde Parthların etkinliği için bkz: Pervaneh Pourshariati, *Decline and Fall of the Sasanian Empire, The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran* (New York, I. B: Tauris) 2008

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

diğer soylu-özgür (*āzāta*)³⁸ aileler tâkip ediyordu.³⁹ İleriki asırlarda Anūšīrvān'ın reformlarıyla daha alt düzeyde soylu aileler olarak kabul edilen ve bazıları köken olarak İranlı olmayan *dehqan*'lar da süvari sınıfına dâhil edilmişlerdir.⁴⁰ İleride üzerinde duracağımız üzere Ermeniler, Araplar ve Türklerden de süvari sınıfına katılanlar olmuş hatta (*āzāta*) unvanı Ermeniler arasında da kullanılmaya başlanmıştır.

Persler zamanında İran'da ve Akdeniz dünyasında güçlü süvari sınıfları yoktu ve süvariler teçhizat, taktik ve sayısal açıdan savaşların sonucunu belirleyecek yetkinlikte de değillerdi.⁴¹ Antik Akdeniz ordularının temel gücü, Yunan *hoplit*'i, Makedonya *falanks*'i ve Roma *legion*'u gibi piyade sınıflarıydı-ki bunların arasında en başarılı olanlar Roma lejyonlarıydı.⁴² Buna karşın Orta Asya ve Güney Rus steplerine hâkim olan İskit toplulukları tamamen süvarilere dayanan ordulara sahiptiler ve “uzaktan savaş” taktiğini benimsemişlerdi.⁴³ Parthlar devrinden itibaren İran ordusunun da Akdeniz geleneğinden uzaklaşarak salt süvariye –bilhassa okçu süvariye dayalı- bir sistem geliştirdiği görülmektedir. Romalıların MÖ 53'te Carrhae (Harran) Savaşı'nda Parthlar karşısında aldıkları yenilgi genel olarak süvari sınıfların ve Romalıların yabancı olduğu okçu süvarilerin önemini ortaya çıkarmıştır. Carrhae Savaşı'na “yenilmez” olarak görülen Roma lejyonları Parth okçu süvarileri ve zırhlı süvarilerin saldırısı karşısında çaresiz kalmışlardır.⁴⁴ Romalı tarihçi Cedrenus'a göre İranlılar karşısında arda arda alınan yenilgiler sonucunda İmparator Gallienus (MS 260-268) ilk Romalı süvari cohort birliğini kurma kararı almıştır.⁴⁵ Bu reformlar sonucunda Romalıların daha önemsiz olan hafif süvarisinin (*equites*) yerini ünlü *cataphract* (κατάφρακτος) sınıfı almıştır.⁴⁶

Bu açıdan bakıldığında Parthlar ve onların kurumsal mirasçıları olan Sāsānilerin Antik Çağ Akdeniz dünyasının askeri sisteminin evriminde büyük bir etkiye sahip oldukları görülmektedir. Hem Parthlar hem de Sāsāniler, Avrasya steplerinde binicilikte uzmanlaşmış Saka-İskit, Sarmat, Kuşhan, Hun kabilelerinden edindikleri müttefikler sayesinde kalabalık süvari (Peh. *aswār*) kıtaları oluşturabilmişlerdir.⁴⁷ Parth-Sāsāni süvarisi temel olarak iki sınıfa ayrılmıştır: hafif, okçu süvari (Resim 2) ile ağır, zırhlı, mızraklı süvari (Resim 3). Parth ordusunda okçu süvariler ordunun temel gücünü oluştururken, Sāsāniler zaman içerisinde okçu süvarileri geri plana çekip ağır zırhlı, mızraklı süvari birliklerine dayalı bir ordu sistemi kurmuşlardır.⁴⁸ Parth-Sāsāni ağır zırhlı süvarisi bir bakıma Asya steplerinin hafif süvarisi ile Akdeniz'in ağır zırhlı piyadesinin sentezi gibidir. Atlara da zırh (Lat.*caparison*) giydirilmesinin ilk örneklerine Aral Gölü'nün güneyindeki Harizm (Xwarazm) bölgesinde Erken Demir Çağ'ında başlandığı tahmin edilmektedir.⁴⁹ Atlara zırh

³⁸ *Āzāta* kelimesi hem özgür hem de soylu olarak çevrilebilmekle birlikte Romalı yazarlar bu sınıfı “özgür İranlılar” bunlara tâbi olanları da hatalı olarak “köleler” olarak kabul etmişlerdir. A. Shapur Shahbazi, “Army, i. Pre-Islamic Iran”, *Encyclopedia Iranica* Vol. II, Fasc. 5, pp. 489-499.

³⁹ Sāsāni hanedanı kurulmasından sonra da, Parth boyları devlet teşkilatı ve ordu içinde önemlerini korumaya devam etmişlerdir. İslâm Fethileri esnasında Sāsāni ordusuna yukarıda da adı geçen (Bkz. dipnot. 28) Kārīn aşiretinin liderleri komuta etmekteydi. Pourshariati, age,193

⁴⁰ Farrokh, age, 5

⁴¹ Farrokh, age, 3

⁴² Freeman,138-139, Erken Roma İmparatorluk ordusu için bkz: Cornel & Matthews, *Roma Dünyası*, (İstanbul: İletişim 1998, 100-101,548

⁴³ İlhami Durmuş, “İskitlerin Kimliği”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 624.

⁴⁴ Plutarchus. *Life of Crassus*, XX-XXIII, Plutarchu's Lives Vol III, Translated from Grek by Aubrey Stewart, London: *Formerly Fellow of Trinity College, Cambridge*,1892

⁴⁵ *The Roman Eastern Frontier and Persian Wars (AD 226-363) A Documentary History*, Routledge, Compilede and Edit by Michael H. Dodgeon & Samuel N.C. Lieu, London and New York,2003, s.63

⁴⁶ David Nicolle, *Doğu Roma Orduları MS 306-886*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011, 13.

⁴⁷ A. Shapur Shahbazi, age, pp. 489-499.

⁴⁸ Farrokh, age, 42

⁴⁹David Nicolle, *Sasanian Armies, The Iranian Empire Early 3rd to mid7th Centuries AD*, Montvert Publications,1996 age, 9

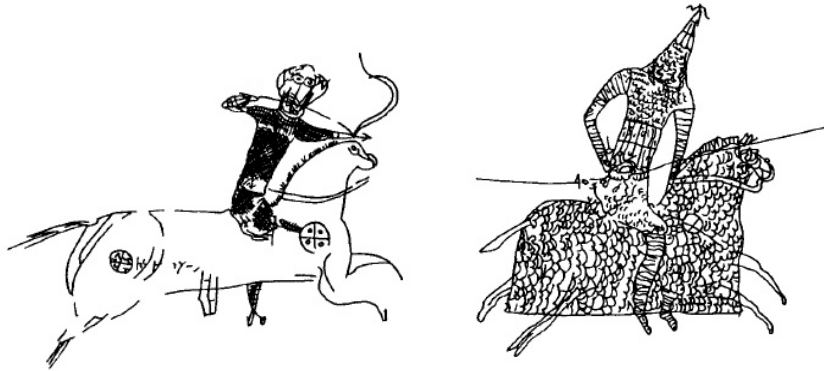
Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

giydirilmesinin en önemli avantajı atları düşman okçularından korunmasıydı. Aksi halde ok yağmuru altında atlar panikliyor ve süvari safları kolayca dağılıyordu.⁵⁰

Süvariler –muhtemelen mızraklı olanlar- kendi içlerinde özel birliklere de ayrılmaktaydılar. Komutanlarına *Varthragh-Nighan Xwaday* denilen Zhayedan (ölümsüzler) birliği tahminen 10.000 süvariden oluşmaktaydı.⁵¹ Diğer bir süvari kıtası hükümdarın özel koruma birliği olan *puštībānān*'di. 1000 kadar seçme süvariden oluştuğu tahmin edilen bu birliğin komutanına *puštībānānsālār* adı verilmişti.⁵² Bunlar barış zamanında başkent Ktesiphon'unun düzenini sağlardı. Ordu birlikleri –tıpkı Orta Asya toplumlarında olduğu gibi⁵³- onluk isteme göre düzenlenmişti. En küçük birlik (*vašt*) tahminen 100 kişiden oluşurken, her 100 kişi bir (*drafš*), her 10 (*drafš*) da 10.000 kişilik bir (*gund*) meydana getirmekteydi. Ordunun onluk sisteme dayandığı *hazarmard* (1000 adam) adlı birlik isimleri ve *hazarbad* (binbaşı) gibi rütbelere de anlaşılmaktadır.⁵⁴

Resim 2-3: Solda Sāsāni (veya Parth) hafif okçu süvarisi Dura Europos, MS III. Asır. Sağda: Sāsāni (veya Parth) zırhlı ağır süvarisi Dura Europos, MS III. Asır. Nicolle,1996,15.

Orijinali Pehlevice olan fakat günümüze Miskeveyh'in özetlediği Arapça versiyonuyla ulaşan *Kārnāmag ī Anūšīrawān* adlı eserde, Sāsāni ordusunun yedi tabaka/sınıf/tan oluştuğu ima edilir. Ancak buradan sayısal bir bölünmenin mi, yoksa uzmanlaşmış bir işbölümünün mü kastedildiği net değildir. Belki de bu yedi bölümlü ordudan kastedilen, yukarıda bahsi geçen yedi lider ailenin komutası altındaki birliklerdir. Grignaschi, Emevilerin de bu sistemi taklit ettiğini savunmuştur. Nitekim *Al-Siyasāt al-āmmīya* adlı bir metinde Emevi ordusunun da yedi tabakadan oluştuğu yazılmıştır.⁵⁵

3. 2. Piyadeler (*paighan*)

Tasvirlerde genellikle -soylu sınıfı temsil eden- süvarilerin betimlenmesine rağmen; Sāsāni ordusunun en kalabalık kesimini piyade (Part. *pağag*, Peh *payg*, Erm. *payik* Ar. *fayc*) birlikleri oluşturmaktaydı.⁵⁶ Devletin en iyi zamanı olan Anūšīrvān döneminde Sāsāni ordusunun toplamının

⁵⁰ Nicolle, Sasanian Armies, 21

⁵¹ Farrokh, age, 6, Her ne kadar yazar bu birliği aynı isimde bir orduları olan Perslerden kalan bir geleneğe bağlamış olsa da Sāsānilerin bu orduyu Akhemanışlar devrindeki geleneklerden devraldığına dair doğrudan bir kanıt yoktur.

⁵² Altungök, age, 78

⁵³ J. P. Roux, Orta Asya Tarih ve Uygarlık, Çeviren Lale Arslan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006, 39

⁵⁴ Farrokh, age, 7

⁵⁵ Taffazoli, age, 15

⁵⁶ Sāsāni ordusunun toplam gücü hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır ve bunlardan bazıları –örneğin Arap kaynaklarında Sāsānilerin çöküş aşamasında oldukları İslâm Fethileri dönemi için verilen 220.000 gibi sayılar (İbnü'l Esir, age, 420) - oldukça abartılıdır. Taberî'nin Anūšīrvān devri için verdiği 90.000 sayısı daha mantıklıdır. (Taberî, age, 1133).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

40.000 piyade ve 23.000 süvari ile yan birliklerle birlikte profesyonel ordunun 70.000 kişi civarında olduğunu düşünülmektedir.⁵⁷ Buna rağmen orduyu nicel olarak güçlü göstermek amacıyla büyük bölümü kırsal kesimden toplanan sıradan köylülerden oluşan kuvvetlerle daha kalabalık ordular da toplanmış olabilir. Anūšīrvān'ın Yemen'e Araplara yardıma gönderdiği piyade birlikleri yazılı anlatımlara göre hapishanelerden salıverilen kendilerinden kurtulmak istenen en alt tabaka insanlar ve savaş esirleriydi.⁵⁸ Piyadeler ağır piyade (*spah*), okçu piyade, mızrak atıcılar ve sapancılar gibi alt birimlere ayrılmaktaydılar.⁵⁹ Okçu piyade daha ziyade kuşatmalarda etkin olarak kullanılmaktaydı. Sāsāni okçu piyadesi düşman güçleri üzerinde oldukça etkiliydi bu nedenle Romalılar savaş esnasında Sāsāni okçularına avantaj sağlamamak için İranlıların saflarına ani ve kararlı hücumlarla savaşa başlarlar ve tecrübeli 100 kadar okçu piyade savaş esnasında şahı korurdu.⁶⁰ Okçuların komutanına *tirbad* denirdi.⁶¹

Hemen her piyade sınıfının daha makbul olduğu farklı bölgeler vardı. Örneğin en iyi sapancı ve mızrakçıların yetiştiği bölge Medya (Modern Azerbaycan) iken; ağır piyade Kuzey İran'da Mazandaran bölgesinde yaşayan Deylemî aşiretlerinden devşirilmekteydi. Romalı yazar Agathias'a göre Deylemîler kılıç (Peh.*şamşēr*) hançer (Peh.*daşnag*) savaş baltası (Lat. *ax*) sapan (Lat. *funda*) ve çatal başlı mızrak (Lat.*fuscina*) gibi farklı silahlar kullanabilen disiplinli piyade gruplarındandı.⁶² Deylemîler İslâmî asırlarda da savaşçı özelliklerini korumuş ve önemli askeri görevler üstlenmişlerdir. Selçuklu veziri Nizamü'l Mülk, Şii olmalarını eleştirmesine rağmen Deylemîleri saray muhafızı olarak görevlendirmişti.⁶³

3.3. Diğer Birlikler Savaş Filleri ve Donanma

Sāsāni ordusunun en etkin sınıfları içerisinde yer alan savaş filleri birçok kaynaktan İran zaferlerinin temel nedenlerinden biri olarak gösterilmiştir. İran tarihinde savaş fillerinin kullanılması Sāsāniler devriyle başlamıştır.⁶⁴ Filleri durdurmak maharet ve tecrübe isteyen bir konuydu. Romalılar Julianus'un seferi (MS 363) esnasında filler yüzünde ağır kayıplar vermişler ve ancak ayaklarına ok atarak filleri durdurmayı başarmışlardı.⁶⁵ Ermeni tarihçi Parbetsi (VI. Asır?) Ermeni isyanlarının başarısızlığında İran ordusunda yer alan fillerin önemli roller oynadığını aktarmıştır.⁶⁶ İslâm kaynaklarında da Müslümanlarla İranlıların savaşları esnasında fillerin oldukça önemli roller oynadığı belirtilmekte ve atların fillerden ürktüğü aktarılmaktadır.⁶⁷ Özellikle Köprü Savaşı olarak bilinen çarpışmada Arap ordusunun hezimetini fillere bağlanmaktadır.⁶⁸ Taq-i Bostan'daki kabartmalarda Sāsāni ordusundaki savaş fillerinin ayrıntılı tasvirleri bulunmaktadır. (Resim 5) Her filin üzerinde iki savaşçı yer alır bunlar düşmemeleri için iplerle file bağlı olurlardı. Savaşçılardan biri fili idare ederken diğeri düşman mızrak fırlatırdı. Ancak fillerin asıl etkisi düşman saflarına yarattıkları panikti. Buna rağmen savaşta fil kullanmak aslında oldukça riskli bir tercihti zira pek çok kez fillerin kendileri de oluşan panik ortamından etkilenerek kontrolden çıkıyor ve İran ordusunun saflarına da saldırebiliyorlardı.⁶⁹

⁵⁷ Farrokh, age, 43

⁵⁸ Taberî, age, s.1125-1126. Taberî'nin aktardığı olayda sadece bu askerlerin başına komutan olarak getirilen Vahrız adlı biri esvar (süvari) olarak anılmaktadır.

⁵⁹ Farrokh, age, 23

⁶⁰ Farrokh, age, 26

⁶¹ Altungök, age, 78.

⁶² Farrokh, age, 24-25.

⁶³ Tahsin Yazıcı, "Deylem" DİA Cilt 9, 265

⁶⁴ Ghirshman, age, 313.

⁶⁵ Gibbon, age, 320, 325

⁶⁶ Ghazar Parbetsi, History of Armenians Sources of the Armenian Tradition, New York, 1985, 130.

⁶⁷ İbnü'l Esir, age, 401.

⁶⁸ Belazurî, Fütühü'l Buldan, Maarif Vekâleti, İstanbul, 1956, Cilt II, 22, 32-33, İbnü'l Esir, age, 401.

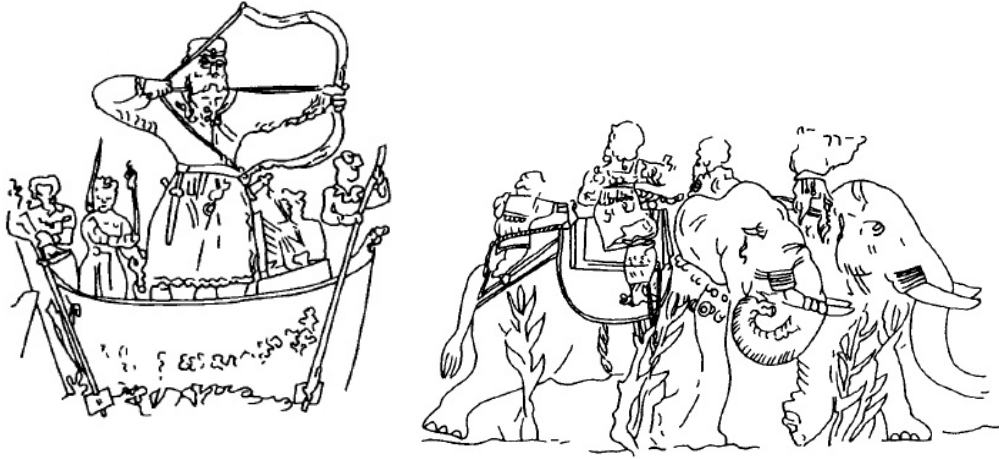
⁶⁹ A. Parviz, The Society and Civilization of the Sasanians, Published by the Central Council of the Celebration of the 2500th Anniversary of the founding of the Persian Empire by Cyrus the Great, Tehran 1971, 7.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Sāsāni donanmasının hakkındaki bilgilerimiz ise daha ziyade yazınsal kaynaklardan elde edilmektedir. Arap-İslâm kaynakları Basra Körfezi'nin her iki kıyısının da Hüsrev I Anūšīrvān devrinden itibaren Sāsānilerin kontrolünde olduğunu belirtmektedir.⁷⁰ Bu kontrolün güçlü bir donanma olmadan gerçekleştirilmesi mümkün değildi. Taberî'nin anlatımına göre İranlılar, Habeşlere karşı Arapların yardımına her birinde 100'er asker bulunan 8 gemi göndermişler bu gemilerin ikisi sefer esnasında batmış ve 600 asker karaya çıkabilmiştir. Her biri 100 asker taşıyabildiğine göre -mürettebatta hesaplanırsa- bunların büyük gemiler olduğunu kabul edebiliriz. Askerlerin komutanı olan Vehriz -daha sonraki asırlarda Vizigotlara karşı sefere komuta eden Tarık b. Ziyad'ın tekrar ettiği şekilde- askerlerin geri dönme umudunu ortadan kaldırmak için gemileri yaktırmıştır.⁷¹ Gene Taberî'nin anlatımına göre Anūšīrvān devrinde mücevherleriyle ünlü Serenderib (Seylan) adası ve Bahreyn İranlıların eline geçmiştir.⁷² Bizans anlatımlarına bakılacak olursa; Sāsāniler Seylan'a (Yun. *Taprobane*) ulaşmakla birlikte bu ada İranlıların egemenliğinde değildi. Hatta adanın Kralı İranlıların değil Bizans'ın üstünlüğünü tanımaktaydı.⁷³

Resim: 4-5, Solda: Taq-i Bostan kabartmalarında kimliği belirlenememiş bir Sāsāni Şah'ını tekne üzerinde avlanırken gösteren tasvir. Sağda yine Taq-i Bostan kabartmalarında Sāsāni ordusundaki savaş fillerinin tasvirleri. Nicole, 1996, 29.

4. Silahlar, Teçhizat ve üniforma

Parthlarda ve Başlangıçta Sāsānilerde Ordunun çekirdeğini okçu süvari oluşturduğu için ok temel silahlardan biriydi. Ok ve yay bozkır süvarilerine dayalı orduları olan tüm topluluklarda kutsal nesnelere arasında en önde gelen silahlardı.⁷⁴ Ok (Peh. *tigr*, Fars. *tīr*) ve yay (Peh. *drōn*, *kamān*, *sanwar*) Mazda dininde de kutsal sayılan silahlar arasındadır ve Sirius Yıldızı olduğu düşünülen eski Aryan tanrısı Tiştrya'nın da sembolüdürler.⁷⁵ Belkide bu nedenle Sāsāni şahları avlanma sahnelerinde en çok ok ve yay kullanırken tasvir edilmişlerdir. (Resim 4,14) Oklar imâl edilmesi zahmetli ve değerli savaş araçlarıydı. Bu nedenle savaşlardan sonra cesetler üzerindeki oklar mutlaka toplanırdı.⁷⁶ Yay sol elde taşınır, sağ elin işaret parmağı oku sabitler, gene sağ elin

⁷⁰ Taberî, age, 1127, 1139.

⁷¹ Taberî, age, 1120.

⁷² Taberî, age, 1127, 1139.

⁷³ G. Seidler, *Bizans Halk Hareketlerinin İdeolojik Kökeni*, Özne Yayınları İstanbul, 1999, s. 17

⁷⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Cilt I, Ankara TTK Yayınları, 1993, 322-323.

⁷⁵ Payam Nabarz, <http://www.iranian.com/main/blog/nabarz/star-sirius-tishtrya-tir-sothis>

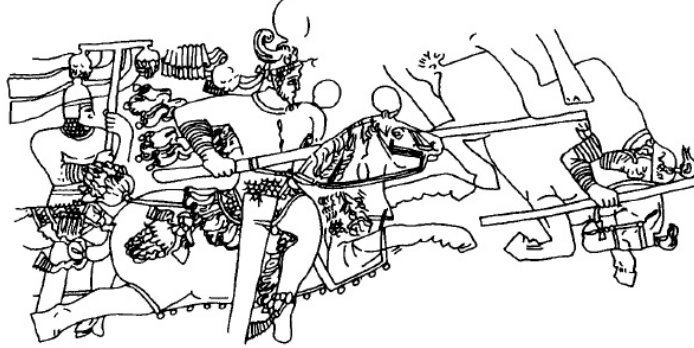
⁷⁶ Nicolle, *Sasanian Armies* 19

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

orta ve yüzük parmaklarıyla da yayın kirişi çekilirdi. Oklar, 175 m. menzile kadar öldürücü olabiliyordu. Okların uzunluğu 80-85 cm kadardı. Oklar da tıpkı kılıç kınları gibi Orta Asya'dan öğrenilen teknikle kayışlarla kemere bağlanırdı.⁷⁷

Resim 6: Hörmizd II asilerin liderini atından devirirken. (IV. Asır başları) Nakş-i Rüstem. Şah'ın arkasında ordunun sancağını (drafş) taşıyan bir süvaride göze çarpmaktadır. (Nicole, 1996, 16).

Ok ve yayın sembolik etkisine karşın erken dönem Sāsāni rölyefleri incelendiğinde yakın çarpışma sahnelerinde süvarilerin temel silah olarak uzun mızraklar kullandıkları görülmektedir. Sāsāni şahlarını ok ve yayla avlanırken gösteren çok sayıda örnek varken; şahların çarpışma sahnelerinde daima mızrak kullandıkları görülmektedir. (Resim 6) Belki de bu sahne daha etkili ve kahramanca kabul ediliyordu. Gene tasvirlerden anlaşıldığı kadarıyla mızraklar iki elle tutuluyordu. Romalı yazar Heliodorus'un aktardığına göre Sāsāni süvarisinin mızrağı aynı anda iki askeri delip geçebilecek derecede güçlüydü.⁷⁸ Roma İmparatoru Julianus (363) bir İran süvarisinin kaçarken fırlattığı mızrağın kaburgasını parçalaması nedeniyle ölmüştür.⁷⁹

Mızrak (*drafş*) aynı zamanda Sāsāni ordu birliklerinin sancak (Lat.*standard*) olarak kullandıkları silahtı. Her birliğin kendi özel *drafş*'i bulunmaktaydı. Ancak bunlardan biri Kawa'nın Mızrağı (*Kawa ī drafş*) adıyla bilineni, Sāsāni devletinin –Roma kartalı gibi- resmi standardıydı. Şehnameye aktarılan bir efsaneye göre Kawa adlı bir demirci, İranlıları üzerine deri geçirdiği bir mızrakla Hükümdar Dahhak'a karşı isyana çağırmıştır. Bu isyana liderlik eden Feridun, Kawa'nın mızrağına kırmızı, sarı ve mor kumaşlar ekleyerek buna Kawa'nın Bayrağı adını vermiştir. O günden sonra *Kawa ī drafş* Bütün İranlıları bir araya getiren ortak bir sembol olarak kabul edilmiştir.⁸⁰ Çeşitli *drafş*'leri niteleyen yazılı anlatımlar ve arkeolojik kanıtlar günümüze kadar ulaşmıştır. Örneğin Mısır'da ele geçen MS 4-5. Asırlara ait bir Kopt duvar resminde giysileri nedeniyle İranlı oldukları tahmin edilen -Romalı olmadıkları kesin olan- süvariler ellerinde *drafş* taşımaktadırlar. (Resim 7) Abbasî dönemi şairlerinden El-Buhturî (820-897) meşhur bir beytinde şöyle seslenmektedir:

*Rumlarla (Bizans) İranlılar arasındaki -savaşa ait- Antakya tablosunu görsen ürperirdin
Ölümler kol geziyor Enüşirvân Drefş'in altında safları sevk ve idare ediyor.*⁸¹

Resmî *Standard*, *Kawa ī drafş* olmakla birlikte, Sāsāniler geyik (Peh.*gawazn*) aslan (Peh.*şaiğr*), kaplan (Peh.*babr*), kurt (Peh.*gurg*), domuz (Peh.*baraz*), ayı (Peh.*χirs*), fil (Peh.*pil*), at (Peh.*asp*), ağaç (Peh.*draxt*) sembollerini de *drafş* olarak kullanmaktadırlar.⁸²

⁷⁷ Farrokh, age, 14.

⁷⁸ Shahbazi, age, 489-499.

⁷⁹ Gibbon, age, 320

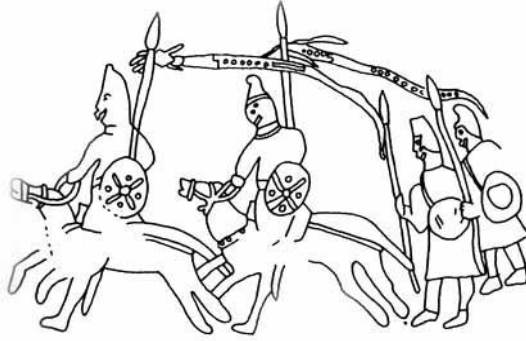
⁸⁰ Firdevsi, Şehname, Cilt I, (İstanbul: MEB Yayınları, 1994), 130-133, 878-894. beyitler.

⁸¹ Nevzat Yanık, Arap Şiirinde Tasvir, Cahiliye-Abbasîler, (Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2010), 167.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Resim 7: Muhtemelen *Kawa i drafs* taşıyan İran süvarileri Kopt duvar resmi MS 4.-5. Asır. Tasvir aslında Kızıldeniz'i geçen Firavun'un ordusunu betimlemekteyse de askerlerin görünüşleri çağdaş Samani ordusunun görünümünü yansıtmaktadır. (Nicolle, 1996, 21)

Sāsānilerin çağında bir askerın en önemli teçhizatı zırh (Peh. *zrēh*) ve miğfer (Peh. *targ*) gibi savunma araçları ve süvariler için ayrıca koşum takımlarıydı. Sāsāniler süvarilerin zırhlarına Parthlardan daha fazla önem vermişlerdir. Parth süvarilerinin zırhları bronzdan imal edilirken; Sāsānilerde bronz yerini demir almıştır.⁸³ Zırh teknolojisinde İranlılar genel olarak Romalılarından iyi durumdaydılar. Zira daha öncede belirttiğimiz üzere İran zırhlı piyade ve süvarileri Romalıları tarafından örnek alınmıştır. Buna karşın İranlılar diğer hususlarda olduğu gibi zırh teknolojisinde de Orta Asya geleneklerini tâkip etmekteydiler. Sāsāniler dört çeşit zırh kullanıyorlardı. Latince ismiyle bildiğimiz *lamaller*⁸⁴ zırhlar 4.Asra ait erken tasvirlerde askerlerin üzerinde görünmektedir. *Lamaller* dikdörtgen metal veya deri plakaların birbirlerine eklenmesiyle yapılan Orta Asya kökenli bir zırh türüydü.⁸⁵ Plakaların ince tabaklanmasıyla *lamaller* zırhın hafif ve kullanışlı olması sağlanıyor, plakaların boyutları istenildiği ölçüde büyütülüp küçültülerek göğüs, bacak veya kolların örtülmesi sağlanabiliyordu. Bizans süvarisi de daha ileriki asırlarda bu zırh tipini kullanmaya başlamıştır.⁸⁶

İkinci tip daha ziyade Romalıların kullandığına benzer bir plaka tekniğine sahip katmerli (Lat. *laminated*) zırhlardı. Bu zırh modelinde yarım daire şeklindeki metal şeritler plaklar üst üste gelecek şekilde birbirlerine ipe bağlanıyordu. Bu model Sāsāniler arasında geç asırlarda yaygınlaşmıştır.⁸⁷ Üçüncü tip pullu zırhlar Dura-Europos kazılarında ele geçmiştir. Pullu zırhlar Assurlardan beri Mezopotamya'da kullanılmaktaydılar. Dördüncü tip olan zincir halkalı örgü zırhlara da Dura-Europos kazılarında rastlanmıştır. Bu tipte zırhların Sāsāni devletinin kurulduğu ilk yıllardan beri kullanıldığı düşünülmektedir. Diğer zırh tiplerine göre zincir halkalı örgü zırhların üretilmesi daha zordu fakat diğer zırhlara göre bu model, yakın çarpışmalar için çok daha esnek ve dayaklıklıydı. Şapur II (309-379) devrinde baştan ayağa zırhlı süvariler ve zırhlı atların yaygınlaşması zırhlara verilen önemin giderek arttığını göstermektedir. (Resim 17)

⁸² Farrokh, age, 21

⁸³ Nicolle, Sasanian Armies, 9

⁸⁴ Latince lamina; plaka.

⁸⁵ Farrokh, age, 16

⁸⁶ Nicolle, Doğu Roma Orduları, 17

⁸⁷ Farrokh, age, 16

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Resim 8-11: Antik dönemde yaygın olarak kullanılan zırh tipleri

Zırhların önem kazanması maden kaynakları üzerindeki çatışmaların da artması anlamına geliyordu. Sāsāni İmparatorluğunun maden kaynakları merkez İran'ın dışında batıda Ermenistan ve Kafkasya bölgesinde doğuda da modern Tacikistan-Afganistan içinde yer alan Pamir Dağları mıntikasında yer alıyordu.⁸⁸ Zaten Sāsānilerin genel olarak batıda Romalılarla doğuda da Türklerle savaşmalarına nedenleri arasında İpek Yolu'nun yanı sıra adı geçen coğrafi bölgelerdeki maden kaynaklarının paylaşılabilmesi de yer almış olmalıdır.

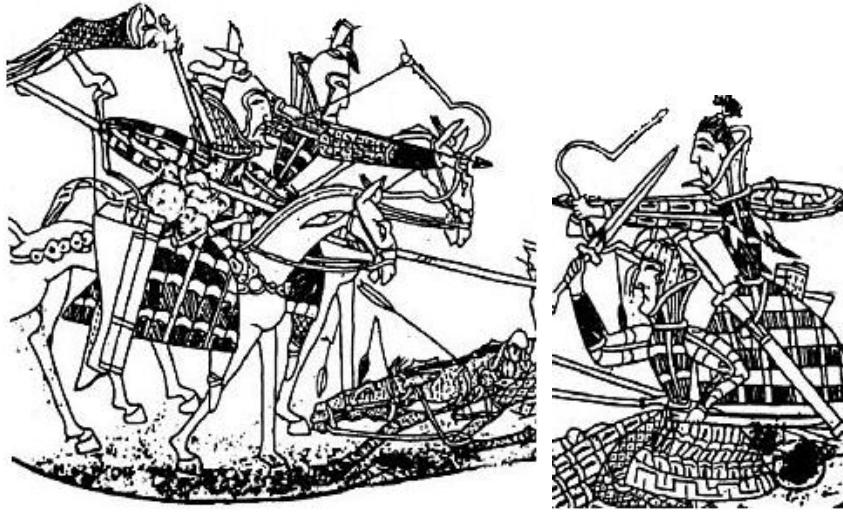
Erken dönem Sāsāni zırhlı süvarisi, genelde yüzü açıkta bırakan basık miğferler kullanırken; (Resim 6, 7, 14) MS 5. Asırdan itibaren sadece gözleri açıkta bırakan kabarık miğfer tipleri (Resim 17) üretilmiş bu model daha sonraki asırlarda Avrupa'daki şövalye sınıfları tarafından da örnek alınmıştır. Miğferler genellikle 25x16 cm. ebâtlarında iki ayrı demir parçanın demir veya bronz bir bandla birleştirilmesiyle el de edilmekteydi. Kılıçlar ise genellikle Pathlarda olduğu gibi orta uzunlukta 105 cm. boyundaydı ve demir/çelikten imâl edilmekteydi.⁸⁹ Kılıçlar hem süvariler hem de piyadeler tarafından kullanılmaktaydı. (Resim 14,18).

Sāsānilerin kılıçları metalürji yönünden sağlam olmakla birlikte kılıç kuşam takımlarının kullanışsızlığı bir dezavantaj oluşturmaktaydı. Sāsānilerin erken devirlerinde İranlılar kılıçlarını kemerlerine dikine olarak bağlı olan kınlarına asarlardı. (Resim 14) Şapur I'in Nakş-i Rüstem kabartmasından anladığımız kadarıyla süvarinin sol tarafına asılan kılıç, 45 derecelik bir açıyla atın vücuduna yaslanıyor böylece kılıcın ağırlığı atın üzerine yükleniyordu.⁹⁰ Süvariler için fazla zorluk çıkarmayan bu sistem piyadenin vücuduna dikey olarak yaslanan bir kılıçla yürümesini ve kılıcın çekilmesini zorlaştırıyordu. Buna karşın Orta Asya Heftalit-Hun savaşçıları kılıç kınlarını doğrudan kemere takmıyor, kemere takılmış kayışlara bağlı şekilde asıyorlardı. (Resim 8) Bu şekilde kılıç dikey olarak değil yatay olarak asılabilir, böylece piyadenin de kılıç taşınması ve çekmesi kolaylaşmış oluyordu. Üstelik kılıcın yatay asılması sayesinde daha uzun kılıçlar da taşınabilmekteydi. Bu sistem süvarilerinde kılıç kullanmasını da oldukça kolay hale getirmiştir.

⁸⁸ Nicolle, Sasanian Armies, 6.

⁸⁹ Farrokh, age, 9-11.

⁹⁰ Farrokh, age, 11

Resim 12-13: Orlat'dan (Özbekistan) elde edilen kemik plakada Orta Asyalı (Hun?) süvari ve piyade tasvirlerinden detay. Süvarilerin, İran süvarilerinin aksine farklı silahlar kullanabildikleri görülüyor. Piyadelerde kılıç kınlarının kemerlere yatay olarak kuşaklarla bağlandığı görülüyor. Muhtemelen MS. 3-5. Asır. <http://www.transoxiana.org>

Sāsāniler karşısında aldıkları yenilgilerin Romalıları askeri teknolojilerini yenilemeye zorlaması gibi Orta Asyalılar karşısında alınan yenilgiler de⁹¹ İranlıların silah teknolojisi konusunda Orta Asyalı rakiplerini taklit etmelerine neden olmuştur. Örneğin Taberî'nin aktarımına göre Hüsrev I Anūşirvān'a (531–579) devrinde Sāsāni süvarileri, mızrak, gürz, ok-yay ve kılıç gibi savaş aletlerinin her birini kullanabilecek şekilde eğitmeye başlanmıştır.⁹² Orta Asyalı süvariler zaten çeşitli uzak ve yakın dövüş silahlarını kullanabilecek tarzda eğitilmekteydiler. Orlat'dan (Özbekistan) elde edilen bir kemik plakada Hun süvarilerinin farklı silahları kullanabildikleri açıkça görülmektedir. (Resim 12) Taberî'nin sözünü ettiği kompozit süvarilere ait tasvirler erken Sāsāni sanatında da rastlanmamıştır.⁹³ Ancak Hüsrev I Anūşirvān zamanında Sāsāniler'in yeniden güçlendikleri, Heftalitlere vergi ödemeyi kesip doğuda sınırlarını genişletmeyi başardıkları bilindiğine göre⁹⁴ Hüsrev I'in askerî reformlarının başarılı olduğu sonucuna ulaşılabilir. Gerçi Sāsānilerin Heftalitler karşısındaki başarıları, askerî reformların yanı sıra Göktürklerle yaptıkları ittifak sayesinde olmuştur.⁹⁵ Bu nedenle Hüsrev I'in askerî reformlarının sonuçları tek başına değerlendirilmemelidir. Neticede Heftalitlere en önemli darbeyi Göktürk hakanlığı vurmuştu.⁹⁶ Benzer bir eğilim aynı yıllarda Bizans'ta da yaşanmış ve Justinianus (527-565)

⁹¹ Bunlar arasında en ciddisi Şah Pērōz'un hayatına da mâl olan 484'teki Heftalit seferindeki yenilgidir. Bu yenilgi sonucu Sāsāniler Heftalitlere topraklarının bir kısmını terk etmek ve vergi vermek zorunda kalmışlardı. Chegini-Nikitin, Sasanian Iran-Economy, Society, Arts and Crafts, History of Civilizations of Central Asia, Volume III, Ed. B. A. Litvinsky, Unesco Publishing, Quétigny, 1996,39.

⁹² Taberî, age,1138-1139

⁹³ An De Waele, "The Figurative Wall Painting of the Sasanian Period From Iran, Iraq and Syria", Iranica Antiqua vol XXXIX, 2004, 339-381

⁹⁴ Esko Naskali, Sāsāniler, DİA, Cilt 36, 175.

⁹⁵ Denis Sinor, "Köktürk İmparatorluğunun Kuruluşu ve Yıkılışı", Çeviren Talat Tekin, Erken İç Asya Tarihi, İstanbul İletişim Yayınları, 2000, 403-404

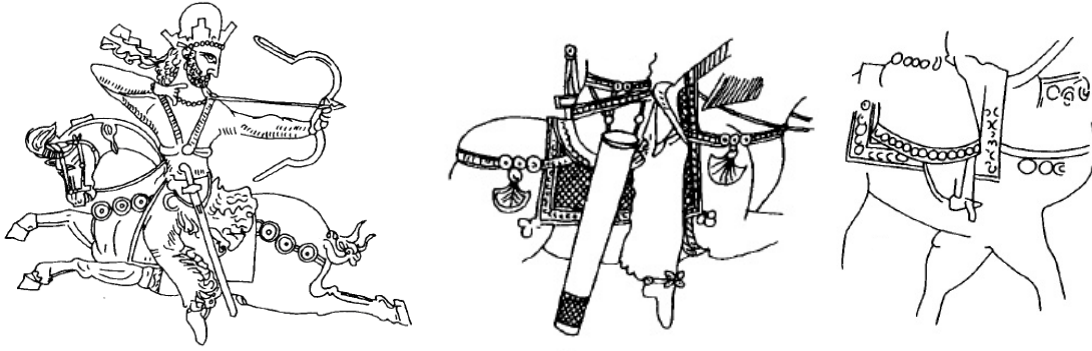
⁹⁶ Sinor, age, 400.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

devrinde Bizans süvarileri de hem ok, hem de mızrak, kılıç, gürz gibi silahları kullanabilen savaşçılar hâline gelmişlerdir.⁹⁷

Resim 14-16: Solda: IV. Asra ait gümüş bir tabak üzerinde Şâpör II'yi avlanırken gösteren bir sahne. Şâpör II kılıcını doğrudan kemerine asmış şekilde atına üzensiz ve eğersiz biniyor. (Hermitaj Müzesi St. Petersburg). Ortada: Yine Şâpör II'yi betimleyen "daha modern" bir tasvirde Orta Asya etkisi görülüyor. Kılıç kını artık doğrudan değil kuşaklarla kemere bağlanmış. Ancak hâlâ üzengi yok. (Freer Gallery of Art, Washington). Sağda: İslâmî döneme (VII. Asır) muhtemelen Sāsāni Şahlarından Behram Gur'u betimleyen bir stuko kabartmada artık üzengi kullanıldığı görülmekte. (Boston Güzel Sanatlar Müzesi). (Nicolle, 1996, 18,24).

Erken dönemlerde Sāsāni tasvirlerinde süvarilerin kalkan kullanmadıkları görülmektedir.(Resim 6) Zaten mızraklı süvarilerin silahlarını iki eliyle tuttuklarını belirtmiştik. Geç dönemlerde Tak-i Bostan kabartmasında ise süvarinin kalkan taşıdığı görülmektedir. (Resim 17) Sāsānilerden kalan tasvirlerde erken dönem süvarilerin üzengi kullanmadıkları görülmektedir. (Resim 6,14-15) Mızrakları iki elle tutmaları ve atın sol tarafından geçirerek dayanak sağlamalarının sebebi muhtemelen üzengi kullanmamaları nedeniyle süvarinin dengesinin ancak bu şekilde korumasıydı. Buna karşın Orta Asya atlıları üzengi kullanmaktaydılar.⁹⁸ Elimizde doğrudan kanıt olmasa da Sāsānilerin tıpkı kılıç kuşanım takımları gibi son devirlerinde Orta Asyalıları örnek alarak üzengi kullanmaya başladıkları düşünülmektedir. Zira Taq-i Bostan'daki geç Sāsāni dönemine ait kabartmada –her ne kadar figürün ayakları tahrip olduğu için kesin sonuca varılamasa da- süvarinin mızrağı artık tek elle taşıdığı görülmektedir. (Resim 17). Uzmanlar ağır ve uzun bir mızrağın tek elle taşınması için ayakların mutlaka üzengiye geçirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar.⁹⁹ İslâmî yazılı kaynaklar da Arap-Sāsāni savaşında İranlıların üzengi kullandıklarından söz etmektedir.¹⁰⁰ Mavrikos'un *Strategikon*'undan anlaşıldığı üzere Bizanslılar da üzengiye 7. Asır başında tanışmışlardır. Üzengi için henüz yeni bir kelime türetilmediğinden *Strategikon*'da adım/basamak anlamında skala sözcüğü kullanılmıştır.¹⁰¹ Sāsānilerin son dönemlerine ait bazı tasvirlerde ayakların "balerin duruşu" adı verilen şekilde aşağıya uzatılarak çizilmesi de (Resim 14) sanki üzengi kullanıldığına dair bir izlenim uyandırmıştır.¹⁰² İslâmî asırlardan üretilmekle birlikte geç dönem Sāsāni eserinin taklidi olması da muhtemel bir gümüş tabak üzerindeki *Pur-e Vahman* tasvirinde, süvarinin hem Orta Asyalı atlılar gibi kılıcını kemerine

⁹⁷ Mavrikos, *Strategikon*, Bizans Kültüründe Strateji Sanatı, Hazırlayan Gorge T. Dennis, (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2010), 10 (Önsöz).

⁹⁸ Üzengi'nin Çin'de icat edilip Kuşanlar, Türkler ve diğer Orta Asyalı halklar vasıtasıyla İranlılar ve Romalıları geçmesi hakkında Albert Dien, *The Stirrup And Its Effect On Chinese Military History*, <http://www.silk-road.com>. Erişim.02.05.2013.

⁹⁹ Farrokh, age, 13

¹⁰⁰ İbnü'l Esir, age, 430.

¹⁰¹ Mavrikos, *Strategikon*, 35

¹⁰² Farrokh, age, 18

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

doğrudan değil kayışlarla bağladığı, hem de üzengi kullandığı görülmektedir. Ancak bu eserin orijinal Sāsāni üretimi olup olmadığı net değildir.¹⁰³

Resim 17-18: Solda: Taq-i Bostan'daki geç Sāsāni dönemine ait kabartmada süvarinin boydan boya zırlı olduğu mızrağı artık tek eliyle taşıdığı kılıç ve kalkan taşıdığı görülmektedir. Sağda: Sāsāni piyadesini tasvir ettiği düşünülen fresk. Dura Europos MS III. Asır. (Nicolle, 1996, 14,30).

Sāsāni piyadesinin ekipmanı hakkında bilgiler ise daha sınırlıdır. Sāsāni piyadeleri örnek alınarak çizildiği düşünülen Dura-Europos'taki bir duvar resminde piyadelerin de süvariler gibi zırh kuşandıkları ve Romalılarınkine benzeyen kısa kılıçlar kullandıkları görülmektedir. (Resim 18). Bu nedenle Sāsānilere ait olduğu düşünülen uzun kılıçların süvarilere ait olma ihtimali yüksektir. Bunlar arasında Afrodisias kazılarında ele geçen 180 cm uzunluğundaki örnek oldukça dikkat çekicidir.¹⁰⁴

Piyadeler, süvarilerin aksine erken dönemlerde itibaren kalkan taşımaktadırlar. (Resim 18) 1930'larda Dura-Europos kazılarında ele geçen Sāsāni ağır piyadesine ait kalkanlar şaşılacak derecede Persler devrindeki kalkanlarla aynı formda üretilmişlerdir.¹⁰⁵ Kalkanlar genelde ıslak derinin bir iskelete geçirilip kurutulması ve gerilmesiyle elde ediliyordu. Prokopios'un anlatımından öğrendiğimiz kadarıyla kalkanlar daha ziyâde okçu piyadeler tarafından kullanılmaktaydı. Okçu piyadeler boyunlarını ve göğüslerini korumak için kalkanlarını boyunlarına asıyor veya hasırdan imal edilen kalkanları dik halde tutarak kendilerine siper yapıyorlardı.¹⁰⁶ Taberî'nin aktardığına göre Hüsrev I Anūşirvān reformları öncesinde savaşçılar teçhizatlarını kendileri sağlıyordu. Ancak idarenin hemen her alanında merkezîleşme politikası izleyen Anūşirvān askerlerin teçhizatlarının da devlet hazinesinden karşılanması uygulamasını başlatmıştır.¹⁰⁷

Sāsāni askerlerinin kıyafetlerinin Persler dönemiyle yakın olduğu söylenebilir. Roma İmparatoru Julianus, Sāsānilerin Xerxes gibi giyindiğini yazmıştır.¹⁰⁸ Akdeniz piyadesinin aksine Germenler ve İskitler gibi İranlılar da pantolon giymeyi tercih ediyorlardı. İleriki asırlarda Roma

¹⁰³ Farrokh, age, 28

¹⁰⁴ Nicolle, Sasanian Army, 68

¹⁰⁵ Farrokh, age, 15-16

¹⁰⁶ Procopius, I,1

¹⁰⁷ Taberî age, 1059

¹⁰⁸ Farrokh, age, 19.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

ordusu da pantolon kullanmaya başlamıştır.¹⁰⁹ Pantolon üzerine bir tunik geçiriliyor ayaklara da deri çizmeler giyiliyordu.¹¹⁰ Tunikler İskitlerde olduğu gibi (v) yakalı ve uzun kolluydular. Genel olarak asker elbiseleri oldukça renkliydi. Yaygın olarak kullanılan renkler; mavi, kırmızı, yeşildi. 549 inşa edilen Ravenna'daki St. Apollinare Bazilikası'ndaki Sāsāni elçilerinin tasvirleri Akhamañış Pers kıyafetleriyle hemen hemen aynıdır.¹¹¹

5. Ordunun Etnik Yapısı ve Yardımcı Kuvvetler

Birçok pre-modern orduda olduğu gibi Sāsāni ordusu da etnik bir mozaik görünümündeydi. Ordunun saflarında, İranlıların egemenliğini kabul etmiş çeşitli ulusların ve krallıkların gönderdikleri birlikler, maceracı paralı askerler çeşitli müttefikler ve savaş esirleri yer almaktaydı.¹¹² Yukarıda Sāsāni süvari sınıfının daha ziyâde Parth soylularından oluştuğunu ve Hazar Denizi'nin güneyindeki Mazandaran bölgesini mesken edinmiş Deylemiler -veya Deylemliler-in de orduya en seçkin piyadeleri gönderdiğini aktarmıştık. Alanlar, Sakalar, Kuşanlar gibi topluluklar da yukarıda değindiğimiz şekilde ordunun bileşenleri arasındaydılar.¹¹³ IV. Asır ortasında İranlılarla savaşan Hunlar da sonradan Sāsānilerle ittifak kurmuşlardır. Sāsānilerle Hunların barış yaptığı¹¹⁴ 358 senesinden sonra Amida (Diyarbakır) kentini kuşatan Şapur II (309-379) nin ordusunun sol kanadına Hun (Lat. Chionitae) Hakanı Grumbates komuta etmekteydi.¹¹⁵

Sāsāni ordusunda İranlı olmayanlar arasında en etkin kesim Ermenilerdi. Geç Antikçağ'da Bizans ve İran arasında paylaşılmış olan Ermenistan'daki derebeylerin (Erm. naẓarar) bir bölümü Hristiyan olmalarına rağmen Bizans yerine Sāsāni devletine bağlı kalmaya devam ettiler.¹¹⁶ Ermeni derebeyleri arasında İran hâkimiyetine karşı direnenler olmakla birlikte¹¹⁷ İranlılar Ermeni feodalitesinin karşılıklı rekabetinden yararlanmayı bilmiş ve daima kendi taraftarı olan aşiretlerle ortak hareket edebilmiştir.¹¹⁸ Özellikle Hüsrev II Perviz (591-628) zamanında Sāsāni-Ermeni ittifakının güçlendiği bir dönemdir. Hüsrev II birçok Ermeni derebeyini İran ordusunda önemli görevlere getirmiştir. Bunlardan biri olan Smbat Bagratuni, Hüsrev II'nin özel muhafız alayı komutanı, Horasan *merzban*'lığı gibi önemli görevlerde bulunmuş ve Türklere karşı Sāsāni ordusuna komuta ederek büyük bir zafer kazanmıştı.¹¹⁹ Ermeni derebeylerinden bazıları Sāsāni devletinin son anlarına kadar İranlıların yanında yer almışlar ve Arap-İslâm fetihleri esnasında Sāsānilere yardımcı kuvvetler göndermişlerdir.¹²⁰ Ermeniler, hafif süvari ve piyade sınıflarına sahip olmalarına rağmen asıl olarak ağır zırhlı süvarilerle ünlüydüler.¹²¹ Bu nedenle birçok Ermeni ailesi İran atlı sınıfı *āzāta*'larla eşit derecede saygı görmekteydi, hatta yukarıda da değindiğimiz üzere İranlılarda olduğu gibi Ermenilerde de atlı asil sınıf *azadani* unvanıyla anılmaktaydı.¹²²

¹⁰⁹ Nicolle, Doğu Roma Ordusu, 17

¹¹⁰ Nicolle, Doğu Roma Ordusu, 17

¹¹¹ St. Apollinare'deki İranlı tasvirleri için: <http://www.humanitiesresource.com>.

¹¹² Örneğin Anuşirvân'ın Yemen'e gönderdiği askerler arasında Kuşan savaş esirleri de bulunmaktaydı. Savaş esirleri çeşitli lojistik ve imar çalışmalarında da kullanılmaktaydı. Altungök, age, 78-79.

¹¹³ Ghirshman, age, 313.

¹¹⁴ Ammianus Marcellinus, age, XVI, 9,4.

¹¹⁵ Ammianus Marcellinus, age, XVIII, 6, 19-22.

¹¹⁶ René Grousset, Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi, İstanbul: Aras Yayınları, 2005, 162-165, 250. Kuşkusuz bunda Bizans Ortodoks Kilisesinin Ermeni Monofizit Kilisesi'ne uyguladığı baskının da payı vardır. Ortodokslar ile Monofizit Ermeni Kilisesi arasındaki çatışma için bkz: A. Atiya, Doğu Hristiyanlığı Tarihi, Doz, İstanbul, 2005,333-387.

¹¹⁷ Ermenilerin İranlılara karşı verdikleri mücadele için bkz: Mehmet, Tezcan, "V. Yüzyılda Ermeni-Sasani Savaşları ve Hun Desteği", A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 32 Erzurum 2007. 183-202.

¹¹⁸ Grousset, age,196-251.

¹¹⁹ Sebeos, History, XVIII, Sources of the Armenian Tradition, New York, 1985, 71-79

¹²⁰ Sebeos, History, XXX, 27.

¹²¹ Grousset, age, 283

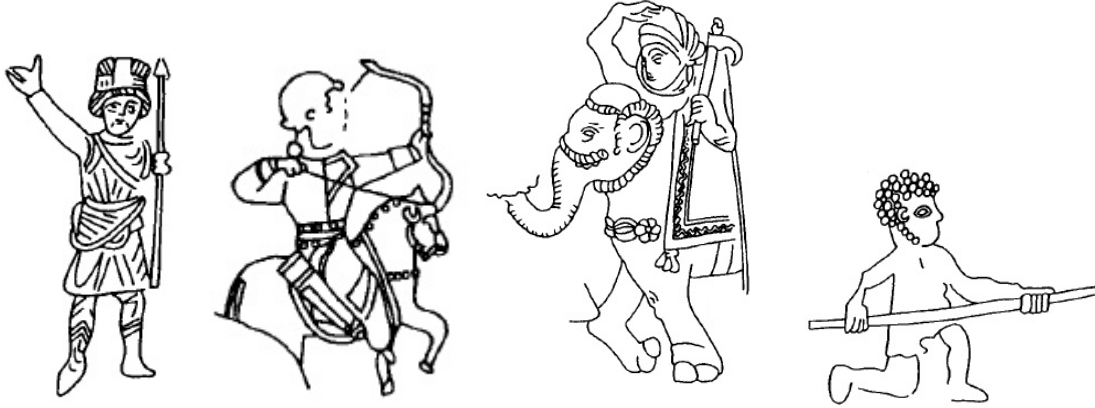
¹²² Grousset, age, 283

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Diğer bir müttefik Lahmi Arap Krallığıydı. Lahmi Krallığı, Bizans ile İran arasında bugünkü Irak topraklarında bir tampon bölge oluşturuyordu.¹²³ Bizans'ı destekleyen Gassaniler haricinde İslâm öncesi Arapların büyük bölümünün kendilerini İranlılara yakın hissettiklerini veya İran'a bağımlı olduklarını görmekteyiz. İran etkisi Arabistan'ın Romalıların etki etmekte zorlandıkları Hicaz¹²⁴ ve Yemen¹²⁵ gibi bölgelerine dek erişmekteydi. Ortaçağ'da yazılmış Pehlevice eserlerden biri olan İslâm Şahrestānīhā Ī Ērānšahr, (ŞĒ) adlı kitapta Mekke (Peh. *Makkah*) ve Medine (Peh. *Madīnag*) kentlerin de geçmişte İran İmparatorluğu/ülkesine (Peh. *Ērānšahr*) ait olduğu belirtilir.¹²⁶ İslâm öncesi Arap edebiyatı Habeş istilasına karşı Arabistan'a yardım gönderen Sāsāni Şahı Anūšīrvān'a övgülerle doludur.¹²⁷ Kuran'daki Rûm suresi ve bu sûrenin şerhlerine bakıldığında Bizans-Sāsāni savaşları esnasında Müslümanların Bizanslıları, o dönemde çoğunluğu oluşturan pagan Arapların ise İranlıları desteklediği anlaşılmaktadır.¹²⁸ Tarihçiler II. Hüsrev'in Lahmi Krallığı'ndan desteğini çekmesinin şah'ın yaptığı en büyük hatalardan biri olduğunu savunmaktadırlar.¹²⁹ Onun bu hatası Arapların İran'ı işgalini kolaylaştıran unsurlardan biri olmuştur. Buna karşın Arap-İslâm kaynakları Sāsānilerin sonlarına kadar birçok Hıristiyan Arap kabilesinin İranlılara sâdik kaldığını göstermektedir.¹³⁰

Resim 19-22: Çeşitli arkeolojik eserler üzerinde Sāsāni ordusunun müttefiklerine ait tasvirler. Soldan sağa, Arap piyadesi MS 6-7. Asır (British Museum), Horasan (Transoxiana) hafif okçu süvarisi, MS 4-5. Asır (Ermitaj Müzesi), Gandhara (Hindistan) fil sürücüsü. MS 3. Asır (Boston Güzel Sanatlar Müzesi), Ermeni piyadesi. Erken 7. Asır (Ptghni Ermenistan). (Nicolle, 1996, 50.58.63).

¹²³ C. E. Bosworth, *Iran and the Arabs Before Islam*, The Cambridge History of Iran Volume 3(1) Cambridge-Newyork-Melbourne, Cambridge University Press, 2000, 598-602

¹²⁴ İbn Khordādbih'e göre Yesrib (Medine) kenti Sāsānilerin Arap yarım adasından aldıkları vergilerin toplandığı merkezlerden biriydi. Bosworth, age, 600-601.

¹²⁵ Daniel T. Potts, *The Sasanian Relationship with South Arabia: Literary, Epigraphic and Oral, Historical Perspectives*, *Studia Iranica*, 37, 2008, 197-213

¹²⁶ *Şahrestānīhā Ī Ērānšahr*, (ŞĒ) A Middle Persian Text on Late Antique Geography, Epic, and History, With English and Persian translations and Commentary by Touraj Daryaee, California, Mazda Publisher, 2002, 47. Buna karşın Medine'den Yesrib olarak değil İslâm sonrasındaki adıyla bahsedilmesi metnin sonradan düzenlendiğini de göstermektedir.

¹²⁷ Taberî'nin anlatımına göre Arap şairlerden Ebu es-Salt Sāsāni Şah'ı "Anūšīrvān'a "Sen (Ey Kisrā) Siyah köpekler üzerine arslanlar gönderdin. Onların ürkererek kaçanları bozguna uğrayarak her yana dağıldılar" satırlarıyla başlayan bir methiye yazmıştır. Taberî, age, 1131. İslâm öncesi dönemin ünlü hatiplerinden Eksem b. Sayfî, (öl.612) Kisrā'nın huzurunda onu öven bir hutbe okumuş ve hutbesinde "Arapların başka hiç kimsesi olmasa sen yetersin" demiştir. Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi Cilt I-Cahiliye Dönemi*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2012, s.248-249.

¹²⁸ *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyeti Çevirisi Ankara 1991, Rûm Sûresi.

¹²⁹ Burcher, age, 246

¹³⁰ İbn'ül Esir, age, 356-357 ve çeşitli yerlerde.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Sāsānilerin farklı etnik gruplara dayalı ordu siteminin de ileriki asırlarda Müslümanlar tarafından da benimsendiği görülmektedir. Sāsānilerin yıkılmasından 400 yıl sonra doğan - Selçukluların meşhur İranlı veziri- Nizamü'l Mülk (1018-1092) Sāsāni şahlarının idarî sisteminden övgüyle söz ettiği Siyasetnâme'sinde, bir ordunun neden asla tek bir kavim/ulustan oluşmaması gerektiğini şöyle açıklamaktadır: "Bir ordu bir soydan olduğu zaman bundan tehlikeler doğar; çok çalışmazlar. Ordunun her soydan olacak şekilde karışık bulunması gerekir... Türk, Horansalı, Arap Hindu, Gurlu, Deylemlî gibi her soydan askere sahip olmak Sultan Mahmud'un -da- âdeti idi. - Gazneliler-seferde her gece her gruptan kaç kişinin muhafız nöbetçi olarak gideceğini belli ederlerdi... Hiçbir grup birbirinin korkusundan kendi yerlerinden kımıldanmaya cesaret edemezdi. Birbirlerini gözlerlerdi ve uyumazlardı... Her soy mensubu kendi ad ve şerefeni korumak için çalışırdı -savaş- ne kadar şiddetli olursa olsun savaşlırdı. Öyle ki hiç kimse filan soy savaşta gevşeklik gösterdiler diyemezdi."¹³¹

6. Ordunun Denetimi, Askerî Bürokrasi ve Propaganda

Sāsāniler kendi çağlarının en karmaşık ve gelişmiş bürokrasi sınıfına sahip devletlerden biriydi. Bunun doğrudan kanıtı Pehlevice kökenli -taç, vezir, encümen, divan, ferman gibi- birçok siyasal-bürokratik terim ve kurumun İslâm devletlerine de geçmesidir.¹³² Sāsānilerin, asker-idarî bürokrasinin tepesindeki görevli olan (Roma-Bizans devletinde karşılığı bulunmayan) *Vuzurg-Frāmandār* -(Ar. *Reisü'l Vüzerâ*)¹³³ hükümdar seferde iken onun yerine başkentte kalır ve devleti idare ederdi.¹³⁴ *Vuzurg-Framadar*'ın kendisi de başkomutan olarak orduyu sefere götürebilirdi. Daha geç asırlarda Anuşirvân reformlarıyla bir savaş nezareti kurulmuş, başına da yukarıda andığımız *Erān spāhbed*, getirilmiştir. Sāsānilerin bu savaş divanı Arapçaya *dīwān al-ğund* (Firdevsi-Şehname) veya *dīwān al-muqātala* (Taberî) olarak geçmiştir.¹³⁵ Bu divanın başında Taberî ve Dineverî'nin Arapçaya *kâtib* olarak çevirdikleri *dibîr* unvanlı bir denetmen-memur bulunuyordu.¹³⁶ Denetleyici kâtibin görevleri, her dört ayda bir ordunun denetlenmesi, her grubun ekipmanlarının temini ve geliştirilmesi, askerî müfettişler yoluyla süvarilerin, okçuların yeteneklerinin denetlenmesi. Taberî'ye göre denetleyicilerin yetkileri oldukça genişti. Şah'ın da bizzat katılması gereken bir denetlemeye Anuşirvân yay kirişlerini almadan gelince Pāpag (Ar.Bâbek) adlı denetmen tarafından eleştirilmiş Şah da mahcup olarak memuruna hak vermişti.¹³⁷

Sāsānilerin gelişmiş bir haber alma ve casusluk şebekeleri de vardı.¹³⁸ Pehlevicede doğrudan casus olarak çevirebilecek bir kelime olmamakla birlikte haberci-elçi anlamına gelen *bayaspān* sözcüğü bulunmaktadır.¹³⁹ Bu sözcüğün diğer Hint-Avrupalı dillerdeki casus kelimesiyle (San. *spaz*, Av. *spas*, Lat. *speculatore*, İng. *spy*, Fr. *espion* vb) yakınlığı ortadadır. Bu nedenle

¹³¹ Nizamü'l Mülk Siyasetnâme, Lacivert Yayıncılık, İstanbul, 2007, 134-135.

¹³² Taç, Pehlevice *tâj*, encümen, Peh. toplantı ve kurul anlamına gelen *hanjaman*, ferman Peh. emir anlamına gelen *framūdan* Vezir Peh. büyük anlamına gelen *bozorg* kökenlidir. Sāsānilerde Vezir'in karşılığında kullanılan terim *Bozorg Frāmandār* (Büyük Emredici) idi. Divan Pehlevicede arşiv anlamına gelen *dēwān* sözcüğünden türemedir. (Kelimeler için bkz. Mc Kenzie, Pahlavi Dictionary).

¹³³ Taffozoli, age, 10

¹³⁴ Nicolle, Sasan Army, 25.

¹³⁵ Taffozoli, age, 14. Divan Pehlevicede arşiv anlamına gelen *dēwān* sözcüğünden türemedir. Arap-İslâm kaynakları Halife Ömer'in İranlı Hüzmüzan adlı birinin önerisiyle ilk divan teşkilatını kurduğunu aktarır. İbn Tiktaka'ya (öl. 1309) göre Halife Ömer divan teşkilatını, zamanında Sāsānilere hizmet etmiş bazı Medineli merbuzanların tavsiyesi üzerine kurmuştur. DGBİT, İstanbul: Çağ Yayınları 1992, Cilt II, 134-136. Belki de bu merbuzanlar İbn Khordādbih'in bahsini ettiği Medine'de Sāsāniler adına vergi toplayan İranlı memurlardı. (Bkz yukarıda dipnot 125). İbn Haldun'a göre ise divan sözcüğü Farsça deliler veya şeytanlar anlamına gelen bir kelimedenden türemiştir. (İbn Haldun, Mukaddime, 135). Her halükarda İslâm Halifeliğinde divan teşkilatının kurulmasında İran etkisi olduğu görülmektedir.

¹³⁶ Taffozoli, age, 14

¹³⁷ Taberî, age, 1138.

¹³⁸ Procopius II.18-26.

¹³⁹ *Bayaspān* etimolojik olarak at (*asp*) kelimesi ile de ilgili görünmektedir. Nitekim Pehlevicede atlı haberci-postacı anlamına gelen *bayaspānīg* sözcüğü de bulunmaktadır. Mac. Kenzie, age, 17-18.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

kelime elçi, casus ve haberci gibi anlamları bir arada yüklenmiş gibi görünmektedir. Nitekim ortaçağlarda bu görevler birbirine karışmış haldeydi. Yunan-Roma ve İslâmî dönem yazılı kaynaklar, Sāsāni şahlarının haber alma ve diplomasi konusundaki entrikalarına oldukça geniş yer ayırmışlardır. Örneğin Sa'lebî, *Âdab-ı Mulûk* (Taht Âdabı) adlı eserinde Sāsānilerin casusluk sisteminin ayrıntılı çalışmasından dolayı halk arasında Ardeşir'e (224-241) meleklerin haber taşıdığına dair bir inanç oluştuğundan söz eder.¹⁴⁰ Arap-İslâm kaynakları "Acem" şahlarının bir ülkeye elçi gönderdikleri zaman mutlaka onu gözleyen ikinci bir kişiyi daha görevlendirdiklerini, bu ikinci kişinin elçinin her hareketini saraya rapor ettiğini belirtmektedir. Sāsāniler casuslarını tüccar kılığında komşu ülkelere gönderirlerdi. Anüşirvân İranlı bir soyluyu tüccar kılığında casusluk yapmak için Bizans sarayına göndermiş, aslında bu kişiden kurtulmak istediği için de onun casus olduğunun anlaşılmasını kolaylaştırmıştı. Pervîz'in casusları halk arasında hükümdarı kötülerler ve kimin nasıl tepki verdiğini izlerlerdi. Hükümdardan en çok şikâyet eden kimsenin Pervîz'in ajanı çıkma olasılığı yüksekti.¹⁴¹

Sāsāniler savaflara ideolojik açıdan Ortaçağ'ın habercisi olan bir bakış açısıyla yaklaşmışlar ve yaptıkları harpleri inançlılar ile inançsızlar arasındaki bir mücadele olarak kabul etmişlerdir. Örneğin Şapur I'nın (241-272) yazıtlarında sürekli olarak Romalılar yalancı (*druj*) olmakla itham edilmektedir.¹⁴² Yalancılık, Mazda dinindeki en büyük günahlardan ve bir kişiye yöneltebilecek en ağır suçlamalardan biriydi.¹⁴³ Bu terim günümüzdeki "doğruyu söylemeyen kişiden" ziyâde "doğru yoldan sapmışları" bir başka deyişle semavî terminolojideki "kâfir-günâhkâr" kişileri tasvir etmekteydi.¹⁴⁴ İran'ı fetheden Müslümanlar da İranlılar tarafından Ehrimen'in şeytânî ordusu olarak tanımlanmışlardır.¹⁴⁵ Kendi ordularının "doğru inancı", düşmanın ise "inançsızları" temsil ettiği düşüncesi Akdeniz dünyasına yabancı bir fikirdir. Savaflara dinsel amaçlar vermek (Yahudiler haricinde) ve karşı tarafı inançsızlıkla suçlamak Antik Çağ'da pek yaygın bir eğilim değildi.¹⁴⁶ Bu durum Mazdaist inanç gereği dünyayı iyilerle kötüler arasında mücadele alanı olarak gören¹⁴⁷ ve doğal olarak iyileri temsil ettiklerini düşünen İranlılar arasında daha yaygındı. Nitekim Avesta'nın *Vendidad* adlı bölümünde hükümdara karşı çıkanların aynı zamanda Tanrı Ahuramazda'ya da karşı çıkan dinsizler oldukları vurgulanmıştır.¹⁴⁸ Bu bakımdan Sāsāni devleti ve onun resmi dini olan Mazdaizmin Ortaçağların din-devlet ittifakının bir anlamda öncüsü olduğu düşünülebilir.

¹⁴⁰ Sa'lebî, age, 170

¹⁴¹ Sa'lebî, age, 72-73,107-108,128

¹⁴² ŞKZ (Inscription of Shapur at the Kaba of Zoroaster-Res Gestae Divi Saporis-, Lines 10-19, ed. and translation A. Maricq, *The Roman Eastern Frontier and Persian Wars (AD 226-363) A Documentary History*, 2003, 50

¹⁴³ Esat Korkmaz, *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anahtar Kitaplar, 2004, Yalan Maddesi.

¹⁴⁴ Daryae, age, 7.

¹⁴⁵ Tarihlendirilmesi net olmayan bir Pehlevice şiirde Müslümanlar "şeytanın ordusu" olarak nitelenir. Daryae, age,103-104, Osman Gazi Özgüdenli, "İran" Maddesi, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 22, İstanbul, TDV Yayınları, 2000, 396. Firdevsi'nin Şehnamesi'nde henüz Türkçeye tercüme edilmemiş son kısımlarında Sāsāni komutanı Rüstem rüyasında ülkesinin Ehrimen'in ordusu (Müslümanlar) tarafından işgal edildiğini görür. Abolqasem Ferdowsi, *Shahnameh The Persian Book of Kings*, (USA, Penguin Books, 2006), 833-835. Benzer şekilde İslâmî kaynaklar da Müslümanların, İranlılar tarafından Deccal ordusu" olarak görüldüklerini teyit eder. İbnü'l Esir, age, 503.

¹⁴⁶ Hıristiyanlık öncesinde Romalıların, düşmanlarına "kâfir, tanrısız, inançsız" vb suçlamalar yönelttiklerine dair bir kanıt bulunmamaktadır. Tam tersine düşmanları olan İranlıların, Germanlerin veya Mısırlıların tanrıların birçoğu Roma Panteonunda da kabul görmekteydi. Bkz: Cornell & Matthews, age, 96-97. Bizim gözlediğimiz kadarıyla Romalıların düşmanları hakkında (yer, ulus veya ata adından kaynaklanan) daha seküler ifadeler kullanmışlardır. Bu tavrı Hıristiyanlık sonrasında da devam etmiş örneğin De Velitatione, Tactica (X. Asır) gibi seküler askeri eserlerde Müslümanlar, saracen, İsmailoğulları, barbarlar gibi isimlerle tanımlamışlardır. Buna karşın Kilise kökenli yazarlardan Teofanes (758-818) Müslümanları "İsa düşmanları" olarak nitelemektedir. Bu konu hakkında bkz: Edward N. Luttwak, *Bizans İmparatorluğunun Büyük Stratejisi*, İstanbul: Epsilon, 2012, 423.440.444, 471

¹⁴⁷ Irach J.I.,Tarapolorewala *Zerdüşť Dini, Zerdüşť'ün Gathaları Üç Unutulmuş Din, Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm*, İstanbul Avesta Yayınları, 2009, 43-50

¹⁴⁸ Avesta- Vendidad 17/11.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Savaşlarına kutsallık atfeden Sāsāniler, askerî birliklerde de din adamları (Peh.*mōbed* veya *mōbez*) bulunduran ilk devletlerden biridir. Din adamları askerî birliklerin motivasyonunda kullanılmışlardır. Savaş meydanlarında mōbedler “kutsal “atezi” yakar ve hiē sönmemesine dikkat ederlerdi.¹⁴⁹ Magi (kâhin) veya mōbedler karargâhta şahın yanında bulunurlardı. Nakş-i Rüstem’de bir magiyi Şah’ın yanında gösteren kabartma bulunmaktadır. (Resim 23) Yazılı kaynaklarda da din adamlarının reisi olan *Mobedan-ı mōbed* unvanlı başrahibin devletin danışma organında bulunduğu ve hükümdarların karar almalarında etkili oldukları aktarılmaktadır.¹⁵⁰ Daha sonraki asırlarda hem Hıristiyan hem de Müslüman ordularında Sāsānileri andırır şekilde din adamları önemli roller oynar hâle gelmişlerdir. Askerleri motivasyon açısından destekleyen bir başka unsur, davullardan oluşan askerî bandoydu. Bandonun savaşın kaderinin belirlenmesinde önemli olduğu, bando şefinin ölümünün ordunun moral motivasyonunu dağıttığı yazılı aktarımlarda yer almıştır.¹⁵¹ Benzeri bandolar Sāsānilerin baş düşmanları Romalılar tarafından da kullanılmaktaydı.¹⁵² İbn Haldun’un yazdığına göre başlangıçta askerî bandoları hoş karşılamayan Müslümanlar da zamanla İranlıları ve Bizanslıları örnek alan bandolar kurmuşlardır.¹⁵³

Resim 23: Nakş-i Rüstem’de Şāpūr I’i Roma İmparatoru Valerianus’u esir alırken gösteren rölyef. Hükümdarın sağında ise bir magi veya mōbed görülmektedir. (Desen: Töre Sivrioğlu)

Yukarıda da anıldığı üzere askerlerin en azından bir kısmı maaş almaktaydı. Buna karşın Taberî’den öğrendiğimiz bilgilere göre Sāsāni şahları bazı arazileri *ikta* olarak da bağışlayabilmekteydiler.¹⁵⁴ İslâmî çağlardaki *ikta* sisteminin kökenleri net olmamakla birlikte bu sisteminde Parth-Sāsāni toprak sisteminden devralınmış olma ihtimali üzerinde durulmuştur.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Altungök, age, 78.

¹⁵⁰ Taberî, age, 1119, 1140

¹⁵¹ Nicolle, Sasanian Army, 19

¹⁵² Edward Gibbon, Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi Cilt II, Çeviren Asım Baltacıgil, İstanbul: BFS Yayınları, 1987.

¹⁵³ İbn Haldun, Mukaddime Cilt II, Ankara: Onur Yayınları, 1989, 160-162.

¹⁵⁴ Taberî, age, 1055

¹⁵⁵ Fuad Köprülü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002) 76-77

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

7. Askerî Strateji ve Taktikler

Sāsānilerin askerî taktiklerini Roma-Bizans ve kısmen Arap-İslâm kaynaklarından öğrenmekteyiz.¹⁵⁶ Savaş stratejileri konusunda da Sāsānilerin komşularını ve haleflerini etkilediklerini bilmekteyiz. Örneğin Arapça ilk askerî taktik kitabının Ardaşir I (226-241) devrinde yazılmış bir strateji kitabının çevirisi olduğu düşünülmektedir.¹⁵⁷ İranlıların savaş taktiklerine özel bir bölüm ayıran İmparator Mavrikios'a atfedilen Bizans savaş sanatı eseri *Strategikon*'da, İranlıların savaşlarda cesareten çok plana ve düzenliliğe önem verdikleri ve "savaşa sâkin ve kararlı bir şekilde başlayarak düzgün ve kalabalık halde adım adım ilerledikleri" belirtilmektedir.¹⁵⁸ *Strategikon*'da İranlıların yakın çarpışmalarda kötü olmalarına rağmen vur-kaç taktiğinde ve uzak mesafeden okla yayılım ateşinde çok iyi oldukları vurgulanmaktadır. Bu nedenle Bizans askerlerine İranlılara bir an önce yaklaşmak zorunda oldukları salık verilmektedir. İranlıların da aradaki mesafeyi korumak amacıyla savaş alanı olarak taşlık ve engebeli araziye tercih ettikleri aktarılmaktadır.¹⁵⁹ Sāsāniler çağındaki okların 100 ilâ 250 metre menzili olduğu tahmin edilmektedir.¹⁶⁰ Bu durumda uzaktan vuruşların ne kadar etkin olduğu görülebilir. İlginç olarak *Strategikon*'da, İranlıların İskitler gibi kaçarken geriye doğru ok atamadıkları bu nedenle peşlerinden takip etmenin zararı olmadığı vurgulanmaktadır.¹⁶¹ Hâlbuki elimizdeki arkeolojik malzemeler Sāsānilerin geriye doğru da ok atabildiklerini göstermektedir. (Resim 14, 24) Ki bu taktiğe Parth taktiği denildiği de bilinmektedir.¹⁶² Belki de *Strategikon*'da, İranlıların bu taktikte İskitler kadar iyi olmadıkları anlatılmak istenmiştir.

Resim 24: MS 5-7. Asırlara ait bir Kopt kiliminden detay. Desende İranlı olduğu tahmin edilen bir süvari "Parth vuruşu" olarak da bilinen şekilde savaşırken görülüyor. (Nicolle, 1996,51)

Bir kısmı Parthlardan miras alınmakla birlikte Sāsāniler Parth taktikleri üzerinde bazı değişiklikler de yapmışlardır. Parthlar tıpkı *Strategikon*'da belirtildiği gibi hafif okçu süvarilerin vur-kaç taktiğiyle düşmanı yakın çarpışmaya girmeden yıpratmayı tercih ederken¹⁶³ Sāsāniler,

¹⁵⁶ Arap-İslâm kaynakları Roma-Bizans kaynaklarıyla mukayese edildiğinde doğrudan gözleme dayanmadıkları için daha sorunludur. Neticede Roma ordularının seferlerine bizzat iştirak etmiş Amminaus Marcellinus, Procopius gibi yazarların aksine Arap-İslâm tarihçileri Sāsānilerin yıkılışından asırlar sonra yaşamışlardır. Üstelik nesnellığe yakın bir dille yazılmış Roma tarihçilik geleneğinden farklı olarak Arap-İslâm tarihçileri olayları menkıbelerle ve abartılarla süslemeyi tercih etmişlerdir. Arap-İslâm kaynaklarında savaş sırasında cinler ve dile gelen hayvanlar Araplara yardım ederler. İranlılardan bir günde 100 bin kişi öldürülür, bir Arap genci tek başına 80 İranlıyı esir alır, Sâfi b. Seyyad adlı biri bir tekmeyle Susa kentinin surlarının kapısını kırar vb. İbnü'l Esir, age, 416,443-444, 477, 504.

¹⁵⁷ Nicolle, Sasanian Army 6.

¹⁵⁸ Mavrikos, *Strategikon*, 152-153

¹⁵⁹ Mavrikos, *Strategikon*, 154

¹⁶⁰ Nicolle, age, 6.

¹⁶¹ Mavrikos, *Strategikon*, 154

¹⁶² Roux, age, 40.

¹⁶³ Plutarchus, age, XX-XXIII

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

Parthların aksine ön saflara ağır zırhlı süvari diziyordu.¹⁶⁴ Sāsānilerde okçu süvariler sol hatta yer alırdı. Böylece ordunun asıl ağırlığı sol kanatta yoğunlaşmış oluyordu. En arkada ise Şah veya başkomutanın karargâhı bulunuyordu.¹⁶⁵ Sāsāni ağır zırhlı süvarisi savaşın başında ilk olarak hamle yaparak düşman piyadesini dağıtıyor okçu süvarilerde safları bozulmuş piyadeleri vurmaya başlıyordu. Roma ordusu 350 yılındaki Singara Savaşı'nda bu türden bir taarruzla karşılaşmıştı. Ağır zırhlı süvari birliğinin saldırısının hemen ardından Roma saflarında daha toparlanmadan okçu süvari dağılmış safları ateş altına almış ve hemen arkasından başka bir *savaran* birliği karışıklık hâlindeki Roma saflarına saldırmış, ardından yine okçu süvariler atışa başlamıştı.¹⁶⁶ Ammianus Marcellinus, Sāsāni süvarisinin bu ataklarının müthiş derecede etkili olduğunu ancak bu etkinin uzun sürmediğini ağır zırhlı süvarilerin savaş esnasında yorulmaya başladıklarını yazmıştır.¹⁶⁷ Ağır zırhlı süvari savaş alanında uzun tâkip ve koşulara da uygun değildi bu nedenle bu birlikler ani ve kısa sürecek saldırılar için kullanılmaktaydı.¹⁶⁸ Bu durum *savaran* birliklerinin neden ön saflara dizildiğini de açıklamaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla bu birlikler kesin sonuç alıcı tek atımlık bir saldırı için kullanılmaktaydılar.

Bir diğer taktik de okçu atlılar ve hafif süvarilerle düşman piyadesini çembere alırken, ağır zırhlı süvari piyade ani bir saldırıyla düşman saflarını dağıtılmasıydı. Okçu atlıların düşman saflarını yıpratmalarına rağmen asıl ve sonuç alıcı saldırıyı gerçekleştirenler genellikle ağır zırhlı süvarilerdi.¹⁶⁹ Buna karşın bazı örneklerde İranlıların kesin ve netice alıcı saldırılar yapmak yerine düşmanı uzaktan takip ederek sürekli olarak yıpratmayı da tercih ettikleri olmuştur. Örneğin İmparator Julianus'un (363) ölümünden sonra Fırat Nehri'ni tâkip ederek çekilmeye başlamış olan yorgun Roma ordusu sürekli olarak İran atlıların vur-kaç taktiğiyle ve tepelere yerleştirilmiş okçuların atışıyla yıpratılmıştı.¹⁷⁰

Geç III. Asırdan itibaren Romalılar *savaran* saldırılarına karşı savunma sistemlerini reforme etmeye başlamışlardır. Buldukları yollardan biri kalkanlarını birbirlerine kilitleyerek bir duvar örmektir. Bu taktik ancak piyadeler gerçekten disiplinlilerse ve korkuya kapılıp safları terk etmezlerse başarılı olabiliyordu. 549'daki Lazika harbinde Bizans piyadesi *savaran* saldırısını bu taktikle durdurmayı başarmıştı. Roma-Bizans kuvvetlerinin tecrübesi arttıkça Sāsāniler de yeni alternatifler üretmişlerdir. Yeni uygulanan bir taktikte klasik biçimde *savaran* birlikleriyle hücum gerçekleştiriliyor ancak son anda *savaran* geri çekilip düşmanın sağ ve sol hattını kuşatıyor, arkadan gelen okçu süvari de farklı bir saldırı bekleyen düşman hatlarını gâfil avlayıp geri çekiliyorlardı. Bütün bu sahte saldırılardan sonra dikkati yan çepelere vermiş düşman hatlarına asıl saldırı yine yedek *savaran* birlikleri tarafından cepheden gerçekleştiriliyordu.¹⁷¹ Sāsānilerin vur-kaç taktikleri, Romalılar karşısında oldukça işe yaramasına rağmen; yukarıda da değinildiği üzere at binicilik ve ok kullanmada kendilerinden daha deneyimli olan doğulu komşuları Hunlar ve Heftalitler, karşısında yetersiz kalmıştır.

¹⁶⁴ Farrokh, age, 30

¹⁶⁵ Bu dizilimle ilgili Şehnâmede ilginç bir kısım yer almaktadır. Hikâyeye göre Anūşirvân devrinde İran'a vergi ödemek zorunda olan Hintlilerin bir elçisi elinde satranç tahtası ve taşlarıyla saraya gelir ve Hintlilere ait olan bu oyunun kurallarını İran'da bilen bir kişi yoksa vergi ödemeyi keseceklerini belirtir. Anūşirvân elçiden bir hafta süre ister ve veziri Bozorgmehr'den bu bilinmeyen oyunun kurallarını çözmesini ister. Bozorgmehr bir gün bir gece boyunca satranç tahtasını ve dağınık haldeki taşlarını inceler. Sonunda bunun bir savaş oyunu olduğunu kavrar ve piyade (piyon), süvari (at), kule (kale), fil, şah ve veziri doğru yerlerde dizmeyi başarır. Bunu gören Hint elçisi dünyada Bozorgmehr'in eşi olacak bir insan daha olmadığını söyler ve Hintliler vergi ödemeye devam ederler. Abolqasem Ferdowsi, Shahnameh The Persian Book of Kings, Translet: Dick Davies, New York: Penguin Books, 2006, s.669-701.

¹⁶⁶ Farrokh, age, 30

¹⁶⁷ Ammianus Marcellinus, XXV,1.18.

¹⁶⁸ Ammianus Marcellinus, XXV,1.18

¹⁶⁹ Farrokh, age, 30-31

¹⁷⁰ Gibbon, age,325

¹⁷¹ Farrokh, age, 32-33

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

İran okçu piyadesinin taktikleri ise Medler ve Persler devrinden beri değişmemiştir. En önemli taktik tıpkı süvarilerde olduğu gibi düşmanı aralıksız bir şekilde düşmanı ok yağmuruna tutmaktır. Diğer bir taktik tıpkı modern piyadelerin tankları siper alarak hareket etmesi gibi, okçuların ağır zırhlı süvarilerin arasında düşmana ateş etmeleriydi.¹⁷² Böylece okçular düşman saflarına oldukça yaklaşabilmekteydiler. Sāsāni okçu piyadesinin ne kadar tehlikeli olabileceği 542 yılında Ermenistan'daki Anglon kentinde yapılan savaştan anlaşılmaktadır. Procopius'un anlatımına göre 30.000 kişilik büyük bir Bizans ordusu, Nabad adlı İranlı komutanla emrindeki 4000 kadar okçu piyadeyi Anglon'da kuşatmıştı. Nabad bilinçli olarak düşmanın şehre girmesine izin vermiş ve dar sokaklara ve binalara sakladığı askerler bir anada ellerinde gürzleriyle Bizanslılara saldırmışlardı. Dar sokaklarda Bizans süvarisinin bütün avantajı kaybolmuş Bizans saflarına panik başlayınca birbirlerini ezerek geri çekilmişlerdi.¹⁷³

Strategikon'da İranlıların savaş hazırlığı aşamasında at sürülerini asla başıboş bırakmadıkları ve onları da kurdukları müstahkem mevzilerin içinde korudukları, atların beslenmesi için dışarıdan ot taşıdıkları belirtilmektedir. Savaş zamanı ordugâhlarının etrafında hendekler kazmalarına rağmen İranlıların karargâhlarını korumada başarılı olamadıklarını da belirtmektedir.¹⁷⁴ Gene Strategikon'da savaş zamanı olarak İranlıların en sıcak günleri tercih ettiği aktarılmaktadır.¹⁷⁵ Bunun nedeni İranlıların, yaz sıcaklığına Romalılardan daha alışkın olmalarıyla açıklanabilir. Roma ordusunun önemli bir kısmının hayatlarında hiç çölle karşılaşmamış Galli-Germen unsurlardan oluştuğu hatırlanırsa sıcak havanın İranlılara sağlayacağı avantaj daha iyi anlaşılır. Julianus'un seferi (363) esnasında Galya'dan ve Germenya'dan gelen seçme birlikler sıcak yüzünde oldukça zorlanmışlardı.¹⁷⁶ Nitekim daha sonra Orta Asya'daki Arap ordusunun komutanı olan İbn Quteybe "savaş için en doğru zamanın kışın en soğuk günleri ile yazın en sıcak günleri olduğunu" söyleyerek "Sāsāni geleneğinin" izinden gitmiştir.¹⁷⁷ Buna karşın Strategikon'da yay kirişlerini gevşettiği için soğuk ve yağışlı günlerin İranlılar tarafından savaş zamanı tercih edilmediğini de belirtilmektedir.¹⁷⁸

Savaşın başlamasından önce bazen düşman kuvvetlerine ünlü silahşorların adam adama dövüşmesi (Ar. *mübareze*) için teklif yapılırdı. Bu türden çağrılar kural olarak kabul edilir ve yenen tarafa moral üstünlüğü sağlardı.¹⁷⁹ Arap-İslâm kaynakları Sāsānilerle Müslümanların hemen her savaştan önce *mübareze*'lerin yapıldığını öğrenmekteyiz. Hatta bu kaynaklara göre İsfahan, savaş yapılmadan sadece *mübareze* yoluyla fethedilmiştir.¹⁸⁰

Sāsāniler stratejik yerlere merkezinde şah veya kale komutanının (Peh. *dyzpt -dīzbād*) sarayı olacak şekilde daire şeklinde kale-kentler (Peh. *dīz* ve *dyz*) inşa etmişlerdir.¹⁸¹ Daha sonraki asırlarda Abbasîler de kent inşaatlarında bu planı izlemişlerdir.¹⁸² Belli başlı bütün İran kentleri surlarla çevriliydi. Bu surların arkeolojik kalıntıları bu günde yerinde görülebildiği gibi¹⁸³ Arap-İslâm yazılı kaynaklarında da Sāsāni kentlerinin güçlü surlarla çevrili olduğu bazılarının uzun süre kuşatmalara dayanabildiği aktarılmaktadır. Örneğin Behurāsīr surları yirmi mancımıkla üç ay dövülmesine rağmen Müslümanlar kenti alamaz ancak şehir halkı açlıktan kedi köpek yemek

¹⁷² Farrokh, age, 25-26, 31-33

¹⁷³ Procopius, II.18-26.

¹⁷⁴ Mavrikos, Strategikon, s.154

¹⁷⁵ Mavrikos, age, 153

¹⁷⁶ Gibbon, age, 319

¹⁷⁷ Farrokh, age, 32.

¹⁷⁸ Mavrikos, Strategikon, 153.

¹⁷⁹ Nicolle, age, 19

¹⁸⁰ DGBİT, Cilt II, 86

¹⁸¹ Chegini-Nikitin, age, 56

¹⁸² Oleg Grabar, İslâm Sanatının Oluşumu, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988. Şekil 10.

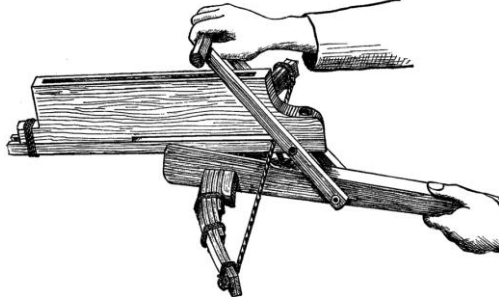
¹⁸³ Chegini-Nikitin, age, 56-57

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

zorunda kalınca teslim olurlar.¹⁸⁴ Avrupa merkezci tarihsel yaklaşımların, Sāsānilerin kale kuşatma tekniklerinde Romalıları örnek aldıklarını savunmalarına rağmen, Sāsānilerin kuşatma teknikleri ve araçları konusunda Transoxania (Maveraünnehr) kanalıyla bilgi edindikleri Çinlilerden etkilendikleri görülmektedir.¹⁸⁵

Resim 25: Çinlilerin geliştirdiği kurlmalı yay chu-ko-nu <http://images.search.conduit.com>

Kuşatmalarda asıl rol askeri mühendislerindi. Kaleler, ahşap kulelerle kuşatılıp, mancınıklarla dövülürdü. Çin’de icat edilip erken VII. Asırda Transoxania’da kullanılmaya başlanan yeni bir mangonelin (bir tür mancınık) Sāsāniler tarafından Kudüs kuşatması esnasında kullanıldığı düşünülmektedir. Daha sonra aynı savaş aletini Medain’i kuşatan Müslümanlara karşı da kullanmışlardır.¹⁸⁶ İran silahlarında Çin etkisi bazı silah isimlerinden de anlaşılmaktadır. Örneğin Avesta’da bahsi geçen kurlmalı yay (*cakavo*)¹⁸⁷ ile Çinlilerin icat ettiği *chu-ko-nu* (Resim 25) adlı kurlmalı yay arasındaki isim benzerliği dikkat çekicidir.

Sonuç

Sāsāniler dört asır boyunca Roma-Bizans İmparatorluğu ve Orta Asya’daki çeşitli Türk devletleriyle de sürekli bir rekâbet ve çatışma içinde olmuşlardır. Batıdan ve doğudan güçlü düşmanlarla çevrilmeleri Sāsānilerin askeri alanda sağlam bir örgütlenmeye gitmek zorunda bırakmıştır. Bu örgütlenme neticesinde selefleri Parthlardan aldıkları askeri mirası sürekli olarak geliştirmişler ve hem Roma/Bizans hem de İslâm dünyasını etkileyen bir askerî sistem meydana getirmişlerdir. Bu etkilenme neticesinde meşhur Bizans süvarisi sınıfı olan *cataphract* birliklerinin ortaya çıkmış ve İran’ı fetheden Araplar, Sāsānilerin askerî-idarî mirasını büyük ölçüde benimsemişlerdir. *Leşker*, *fayc*, *cund*, *sipahi*, *piyade*, *süvari* gibi birçok Pehlevice askerî terimin Arapçaya geçmesi Sāsāni askerî örgütlenmesinin Müslümanlar üzerindeki etkisini doğrudan yansıtmaktadır. Sāsānilerin özellikle son zamanlarında eriştikleri askeri teknoloji ve askeri bürokrasi de İslâm toplumları tarafından özümsemiştir. Sāsāniler de komşularından özellikle göçebe İranîler ve Türklerden askerî alanda etkilenecek bir anlamda Akdeniz ile Orta Asya askeri teknolojisi arasında bir sentez meydana getirmişlerdir.

¹⁸⁴ İbnü’l Esir, age, 467

¹⁸⁵ Nicolle, Sasanian Army, 47.

¹⁸⁶ Nicolle, Sasanian Army, 47

¹⁸⁷ Avesta Yaşt 1/18.

KAYNAKÇA**Birincil -Klasik Kaynaklar**

- AMMIANUS MARCELLINUS, Ammianus Marcellinus's Historia, English Trans. John C. Rolfe, Harward University Press, London Cambridge Massachusetts, MCMXXXV.
- AVESTA, Zerdüştilerin Kutsal Metinleri, Çev. Fahriye Adsay, İbrahim Bingöl, Avesta Yayınları, İstanbul, 2102.
- BELAZURİ, Fütûhü'l Buldan, Cilt II. Çeviren: Zâkir Kadirî Ugan, Maarif Vekâleti, İstanbul, 1956.
- BUNDAHISHN, Translated by E. W. West, from *Sacred Books of the East*, volume 5, Oxford University Press, 1897.
- DÛNKARD, Vol. III, English translation of volumes 2-4 by Ratanshah E. Kohiyar Edited by Dastur Peshotanji Behramji Sanjana Bombay: D. Ardeshir & Co.1876
- FERDOWSI, Abolqasem, Shahnameh The Persian Book of Kings, Translet: Dick Davies, USA, Penguin Books, 2006.
- FİRDEVSÎ, Şehnâme, Cilt I, Çeviren: Necati Lugal, İstanbul: MEB Yayınları,1994.
- HERODOTOS, Herodot Tarihi, Çeviren: Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.
- İBN HALDUN, Mukaddime Cilt II, Çeviren Turan Dursun, Ankara: Onur Yayınları, 1989.
- İBN'ÛL ESİR, El Kâmil Fi't Tarih Cilt II, Çevirenler: A. Ağırakça, A. Özaydın, Y. Apaydın, Z. Tüccar, B. Eryarsoy, Gümüş Basımevi, İstanbul, 1985.
- KUR'AN-I KERİM ve Açıklamalı Meâli, Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyeti Çevrisi Ankara 1991.
- MAVRİKOS, *Strategikon*, Bizans Kültüründe Strateji, Hazırlayan: George T. Dennis, Çeviren: Volkan Atmaca, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2010.
- MÛNÖG-İ XRAD From *Sacred Books of the East*, volume 24, Oxford University Press, 1885.
- MESUDÎ, *Murûc ez-zeheb-Altın Bozkırlar*, Çev: Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2004.
- NİZAMÛ'L MÛLK, Siyasetnâme, Hazırlayan Sadık Yalsızuçanlar, Lacivert yayıncılık, İstanbul, 2007.
- PARBETSÎ, Ghazar, History of the Armenians Translated from Classical Armenian by Robert Bedrosian Sources of the Armenian Tradition New York, 1985.
- PLUTARCHUS. *Life of Crassus*, XX-XXIII, Plutarchu's Lives Vol III, Translated from Grek by Aubrey Stewart, London: Formerly Fellow of Trinity College, Cambridge,1892
- PROCOPIUS, History of the Wars, English Translation by H. B. Dewing, Harvard University Pres, 1971
- SA'LEBÎ, Muhammed b. Hâris: Taht Âdabı- Âdâb'ül Taht, Çeviren M. Hilmi Özey, İstanbul: Bordo Siyah, 2005.
- SEBEOS, History, XVIII, Sources of the Armenian Tradition, New York, 1985.
- ŞAHRESTÂNİHÂ İ ERÂNŞAHR, (ŞË) A Middle Persian Text on Late Antique Geography, Epic, and History, With English and Persian tarnsletions and Commentary by Touraj Daryae, California, Mazda Publisher, 2002.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

ŠKAND-GUMĀNĪG-WĪZĀR (ŠGW) *Sacred Books of the East*, volume 18, *Pahlavi Texts* translated by E.W. West, Part II (Oxford, 1882).

TABERÎ, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, Çeviren Cilt III, Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir, MEB Yayınları, İstanbul, 1991.

İkincil –Modern Kaynaklar

ALTUNGÖK, Ahmet, IV. Ve VII. Yüzyıllar Arası Sasani-Türk İlişkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2007.

ATİYA, Aziz, Doğu Hıristiyanlığı Tarihi, Çeviren: Nurettin Hiçyılmaz, Doz Yayıncılık, İstanbul, 2005

BİLGE, Sadık Müfit, “Bir Toplumsal Sınıf İmtiyazı Olarak Osmanlı’da Vergi Muafiyeti” *Düşünen Siyaset*, Sayı 28, Neden Sosyoloji?

BOSWORTH, C.E, Iran and the Arabs Before Islam, The Cambridge History of Iran Volume 3(1) The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods edited by Ehsan Yarshater, Cambridge-Newyork-Melbourne, Cambridge University Press, 2000

BOYCE, M, The Letter of Tansar, Roma: Istituto Italiano per Il Medio ed Estremo Oriente, 1968

BÜRCHER, V. F, “Sâsâniler” MEB İslâm Ansiklopedisi, Cilt 10, İstanbul, MEB Yayınları, 1966.

CHEGINI-NIKITIN, Sasanian Iran-Economy, Society, Arts and Crafts, History of Civilizations of Central Asia, Volume III, Ed. B. A. Litvinsky. Unesco Publishing, Quétigny, 1996.

CHRISTENSEN, Arthur, Sasanid Persia, Cambridge Ancient History Vol. XII, Cambridge, Cambridge University Press, 1939.

CORNELL, Tim & MATTHEWS, John, Roma Dünyası, Çeviren: Şadan Karadeniz, (İstanbul: İletişim 1998

DEMİRAYAK, Kenan, Arap Edebiyatı Tarihi Cilt I-Cahiliye Dönemi, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2012.

DARYAEE, Touraj, Sasanian Persia, The Rise and Fall of an Empire, I.B. Tauris, New York, 2009.

DEVELLİOĞLU Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara: Aydın Kitabevi, 2007

DIEN, Albert, The Stirrup And Its Effect On Chinese Military History, <http://www.silk-road.com>

DOĞUŞTAN GÜNÜMÜZE BÜYÜK İSLÂM TARİHİ (DGBİT) Cilt II Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.

DURMUŞ, İlhami, “İskitlerin Kimliği”, Türkler Ansiklopedisi, Cilt I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002

FARROKH, Kaveh, Sassanian Elite Cavalry AD 224-642, Osprey Publishing, Oxford, 2005.

FRYE, R.N, “The Political History of Iran Under the Sasanians”, Cambridge History of Iran Vol. 3 (1), Ed. by İhsan Yarsheter, Cambridge University Press, Cambridge, 2006

GHIRSHMAN, Roman, Iran from the Earliest Times to teh Islamic Conquest, Baltimore: Penguin Books, 1961.

GIBBON, Edward, Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi Cilt II, Çeviren Asım Baltacıgil, İstanbul: BFS Yayınları, 1987.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- GOLKARIAN, KADİR, Moheg, Türkçe-Farsça Sözlük, İstanbul: Alfa Publication, 2005.
- GRABAR, Oleg. İslâm Sanatının Oluşumu, Çeviren Nuran Yavuz, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.
- GROUSSET, René, Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi, Çeviren Sosi Dolanoğlu, İstanbul: Aras Yayınları, 2005.
- JACKSON, A.V. Williams, Avesta Reader First Series Easier Texts, Notes, And Vocabulary, Stuttgart, W Kohlhammer, 1893.
- JEFFERY, Arthur, The Foreign Vocabulary of the Qur'ân, Baroda: Oriental Institute, 1938.
- KANGA, Kavalji Edalji, English-Avesta Dictionary, Bejamji Ardeshir Dastoor Prize Essay, Bombay, 1909.
- KALLEK, Cengiz, "Harac", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 16, İstanbul, TDV Yayınları, 1997.
- KORKMAZ, Esat, Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Anahtar Kitaplar, 2004
- KÖPRÜLÜ, Fuad, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002.
- LUTTWARK, Edward N. Bizans İmparatorluğunun Büyük Stratejisi, İstanbul: Epsilon, 2012
- MALLORY, J.P, *Hint-Avrupalıların İzinde, Dil, Tarih, Arkeoloji, Mit*, Ankara: Dost Kitabevi, 2003
- MERÇİL Erdoğan, "Sipehsâlâr" (Maddesi), TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 37, İstanbul, TDV Yayınları, 2007.
- MC KENZIE, D.N, A Concise Pahlavi Dictionary, Oxford University Press, London, 1986.
- MODE, Marcus, Heroic Fights and Dying Heroes - The Orlat Battle Plaque and the Roots of Sogdian Art, Ērân ud Anērân Webfestschrift Marshak 2003 <http://www.transoxiana.org/>
- NABARZ, Payam <http://www.iranian.com/main/blog/nabarz/star-sirius-tishtrya-tir-sothis>
- NASKALI, Esko, Sâsâniler, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 36, İstanbul TDV Yayınları, 2009.
- NICOLLE, David, Sasanian Armies, The Iranian Empire Early 3rd to mid7th Centuries AD, Montvert Publications, 1996.
- NICOLLE, David, Doğu Roma Orduları, MS. 306-886, Çeviren Buket Bayrı, Türkiye İş Bankası, Yayınları, 2011.
- ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi, Cilt I, Ankara TTK Yayınları, 1993.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "İran", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 22, İstanbul, TDV Yayınları, 2000.
- PARVIZ, Abbas, The Society and Civilization of the Sasanians, Published by the Central Council of the Celebration of the 2500th Anniversary of the founding of the Persian Empire by Cyrus the Great, Tehran 1971.
- POTTS, Daniel T, The Sasanian Relationship with South Arabia: Literary, Epigraphic and Oral, Historical Perspectives, *Studia Iranica*, 37, 2008, 197-213
- POURSHARIATI Pervaneh, Decline and Fall of the Sasanian Empire, The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran, (New York, I. B: Tauris, 2008)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

- ROUX, Jean-Paul, Orta Asya Tarih ve Uygarlık, Çeviren Lale Arslan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006
- SEİDLER, G, Bizans Halk Hareketlerinin İdeolojik Kökeni, Çev: Mete Tunçay, Özne Yayınları İstanbul, 1999.
- SHAHBAZI A. Shapur, “Army, i. Pre-Islamic Iran”, Encyclopedia Iranica Vol. II, Fasc. 5, pp.489-499.
- SİNOR, Denis, “Köktürk İmparatorluğunun Kuruluşu ve Yıkılışı”, Çeviren Talat Tekin, Erken İç Asya Tarihi, İstanbul İletişim Yayınları, 2000.
- TAFFAZOLİ, Ahmad, Sasanian Society I. Warriors II. Scribes III. Dehqāns, New York: Bibliothica Persica Press, 2000.
- TARAPOLOREWALA Irach J.I,Zerdüş Dini, Zerdüş’ün Gathaları Üç Unutulmuş Din, Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm, Çev. Nice Damar, Avesta Yayınları, İstanbul 2009.
- THE ROMAN EASTERN FRONTIER AND PERSIAN WARS (AD 226-363) A Documentary History, Routledge, Compilede and Edit by Michael H. Dodgeon & Samuel N.C. Lieu, London and New York, 2003.
- THOMSON R.W- HOWARD-JOHNSTON, J: The Armenian History, Attributed to Sebeos, Liverpool University Press, 2000
- TERZİ, Mustafa Zeki, “Ordu” TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 33, İstanbul, TDV Yayınları, 2007.
- TEZCAN, Mehmet, “Kuşanların Menşei”, Türkler Ansiklopedisi, Cilt I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002
- TEZCAN, Mehmet, “V. Yüzyılda Ermeni-Sasani Savaşları ve Hun Desteği”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 32 Erzurum 2007. 183-202.
- TOLMAN Herbert Cushing, A Guide to the Old Persian Inscriptions, American Book Company, New York, Cincinnati, Chicago-Boston-Atlanta, 1893.
- ULUDAĞ, Süleyman, “Cündullah” TDV. İslâm Ansiklopedisi, Cilt 8, İstanbul, TDV Yayınları, 1993.
- WAELE, An De, The Figurative Wall Painting of the Sasanian Period From Iran, Iraq and Syria, Iranica Antiqua vol XXXIX, 2004, 339-381
- YANIK, Nevzat, Arap Şiirinde Tasvir, Cahiliye-Abbasîler, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2010.
- YAZICI, Tahsin, “Deylem”, TDV. İslâm Ansiklopedisi, Cilt 9, İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/5 Spring 2013

